

MŰELEMZÉS

KABDEBŐ LÓRÁNT

„egy Költő Agya”

21. századi kísérlet a 20. századi líra olvasására

A második világháború végére Szabó Lőrinc elkészült *Összes versei* és műfordításai definitív gyűjteményével,¹ felvázolta prózakötete tartalomjegyzékét,² és megújította ifjúkori Baudelaire-fordításait *A Romlás Virágaiban*,³ valamint összeállította Villon Nagy *testámentumának* fordítását.⁴ Az irodalomtörténet az 1932-es *Te meg a világ* kötetben⁵ megtalálni vélte az életmű csúcsteljesítményét, újságírotársra és ekkori barátja, Féja Géza irodalomtörténete pedig *Harc az ünnepért* című utolsó kötetét⁶ már a leszálló ágban látja, s „Harc az ihletért” ironikus jellemzéssel illeti.⁷ Verseinek összegezését alkalmul véve két barátja szinte nekrológ értékkel méltatja életművét a Magyar Csillagban.⁸ Bár Szabó Lőrinc az ostrom utáni üldöztetések keservei közepette komolyan fontolgatja az öngyilkosságot, ám a benne élő fékek és ellenpontok hatására kinyilatkoztatja: „Csak az a rendetlenség mögöttem! Még nem vagyok kész; halálom: meghamisít!”⁹ Tehát minden látszólagos lezárás ellenére az önvizsgáló rálátás úgy értékelteti pályáját, hogy az még nem érkezett el a lezártság állapotába. Az idő alakulását követő monografikus pályaképem¹⁰ szintén Szabó Lőrinc költészetének megújulását mutatja fel, éppen barátja fanyalgó kritikáját kiegészítő jóslatos értelmezését ([Harc] „a bujdosó

* A szerző a Miskolci Egyetem emeritus professzora. A tanulmány az OTKA K 60204. és K 108417. sz. projektje által támogatott, az MTA Könyvtár és Információs Központ és a Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelyének Szabó Lőrinc-honlapjával (<http://krk.szabolorinc.hu>) összhangban készült a költő halálának 60. évfordulójára.

1 SZABÓ LŐRINC *Összes versei*, Bp., Singer és Wolfner, 1943; *Örök Barátaink: SZABÓ Lőrinc kisebb műfordításai*, Bp., Singer és Wolfner, 1941.

2 Szabó Lőrinc, *Próza-kötet vázlata*, 1942 feliratú címlap és ezt követő címösszeírás a Petőfi Irodalmi Múzeum Szabó Lőrinc-letételeiben, Horányi Károly feldolgozásában File 19. 72, 87–91.

3 Charles BAUDELAIRE, *A Romlás Virágai*, ford. BABITS Mihály, SZABÓ Lőrinc, TÓTH Árpád, s. a. r., jegyz. SZABÓ Lőrinc, Bp., Révai, 1943.

4 François VILLON *Nagy testámentuma*, ford. SZABÓ Lőrinc, Bp., Singer és Wolfner, 1940.

5 SZABÓ LŐRINC, *Te meg a világ*, Bp., Pantheon, 1932.

6 SZABÓ LŐRINC, *Harc az ünnepért*, Bp., Bartha Miklós Társaság, Bp., 1938.

7 FÉJA Géza, *Szabó Lőrinc*, Híd, 1(1943), jún. 15., 14. = F. G., *Nagy vállalkozások kora: A magyar irodalom története 1867-től napjainkig*, Bp., Magyar Élet, 1943, 371.

8 SZEGI Pál, *Szabó Lőrinc*, Magyar Csillag, 3(1943)/2, 57–65; SZENTKUTHY Miklós, *Szabó Lőrinc*, Magyar Csillag, 3(1943)/2, 66–77.

9 SZABÓ LŐRINC, *Vallomások: Naplók, beszélgetések, levelek*, s. a. r., jegyz. HORÁNYI Károly, KABDEBŐ Lóránt, Bp., Osiris, 2008, 329.

10 KABDEBŐ Lóránt, *Szabó Lőrinc lázadó évtizede*, Bp., Szépirodalmi, 1970, <http://mek.oszk.hu/05200/05231> (2017. 01. 01); Uő, *Útkeresés és különbség*, Bp., Szépirodalmi, 1974, <http://mek.oszk.hu/05200/05232> (2017. 01. 01); Uő, *Az összegezés ideje*, Bp., Szépirodalmi, 1980, <http://mek.niif.hu/05500/05590/> (2017. 01. 01).

patak diadalmas feltöréséért”) is beteljesítő,¹¹ a *Harc az ünnepért* kötetben alakuló versmodell kiteljesedésében látva a későbbi változás alapozását. A *Tücsökgzene*,¹² a *huszonhatodik év*,¹³ a *Valami szép*¹⁴ és a *Káprázat*¹⁵ ciklus, sőt az *Örök Barátaink* 1948-as második kötete,¹⁶ benne Yeats-, Eliot- Rilke- és Milton-fordításokkal, valamint a teljesen felújított Shakespeare-szonettek¹⁷ ugyanennek a modellnek az eredményességét bizonyítják. Annak ellenére, hogy a közvetlen életrajz éppen az ellenkező hangoltságot válthatná ki, inkább a *Te meg a világ* kétségbeesett személyiséglátomását, mint ezt az emlékező jellegű, az élet értelmes kiteljesedését is számba vevő jelenetezését az emberi életrajznak.¹⁸ Nem az életrajztól, hanem a poétikai pályaképtől függően alakítva – ha kellett, narrációjában az életrajz átfarmázódását vágva, mint *A huszonhatodik év* esetében – az éppen aktuálissá váló modellt.

Az időrendet követő monografikus pályakép egyfajta *egymásutániságot*, a két csúcsteljesítményt, a *Te meg a világ* és a *Tücsökgzene* személyiséglátomásának különböző voltát, tematikai elkülönbözését írta le az irodalomtörténettel. Az első *dialogikus paradigmaként* vezetem az irodalomtörténeti tudatba, az utóbbit (Szabó Lőrinc jellemzőként használt kifejezésével élve) *spirituális életmeditációnak*¹⁹ nevezem. Ugyanakkor a pálya teljessége a világirodalmi rangú Szabó Lőrinc-i költészet 1927–1928-tól eredeztethető *egyidejű összetettséget* is jelentheti. Ennek bizonyítása jelen dolgozatom feladata, megjegyezve: a költő tudatában volt a dominánssal ellenkező modell rejtőzködésének. Gyakorlatában kifejezetten didaktikusan, önmaga számára is tudatosította az ellentéteket,

11 FÉJA, i. m., 371.

12 SZABÓ Lőrinc, *Tücsökgzene: Rajzok egy élet tájairól*, Bp., Magyar Élet, 1947 [első változat; megírásának ideje: 1945 nyarától 1947 tavaszáig].

13 SZABÓ Lőrinc, *A huszonhatodik év: Lírai rekviem százhusz szonettben*, Bp., Magvető, 1957 [törzsanyagának megírás ideje: 1950, 1951 hűsvétjéig; *Utóhang* az ezt követő évek során].

14 SZABÓ Lőrinc *Válogatott versei*, bev. ILLYÉS Gyula, Bp., Magvető, 1956 [új versei *Valami szép* cikluscím alatt, válogatás az 1944 és 1956 közötti verseiből].

15 Szabó Lőrinc 1953-ban keletkezett, majd 1956-ban befejezett versciklusa. Történetét és poétikáját lásd: KABDEBÓ Lóránt, *Titkok egy élet/műben: Szabó Lőrinc utolsó versciklusának poétikai és filológiai szembesítése*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely, 2010 (Szabó Lőrinc Füzetek, 11); <http://krk.szabolorinc.hu/pdf/szlf11.pdf> (2017. 01. 01).

16 SZABÓ Lőrinc, *Örök Barátaink***: *Kisebb lírai versfordítások második gyűjteménye*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1948.

17 SHAKESPEARE *szonettjei*, ford. SZABÓ Lőrinc, Bp., Franklin, 1948. [Új, átdolgozott kiadás.]

18 „Borzasztóan gyötörnek ezek az igazoltatási kínok. És mégis dolgoztam! Feleségem szerint szörnyeteg vagyok, érthetetlen ember. Én sem értem, hogy sikerült újabb *Tücsököket* írnom, már 39 darab van! Testem vacak, szívem egészen hitvány, alig reszket, lelkem gyenge és ájult; a szellemem azonban, vagy annak is valami kis központi része, magva, pusztíthatatlan: ez tartott, ez fogott, ez irányít! *Ez írta a verseimet is*, a mostaniakat – háznagyságú kínoktól dagadó fejemmel teljesen más természetű, hangulatú, gondolati tartalmú, semmiképpen nem aktuális témákat dolgozott fel, mintha semmi se volna velem! Csakugyan ijesztő tulajdonképpen. Vagy örült vagyok, gyerek vagyok?” – fogalmazza alkotói pozícióját 1945-ös *Naplójában*. SZABÓ, *Vallomások*, i. m., 452–453.

19 „[N]agyon sok elképesztően meglepő lesz, s oly fokon viszi a spiritualizmust a lírában, mint ameddig én eddig sose tudtam.” *Harminchat év: Szabó Lőrinc és felesége levelezése, 1945–1957*, szerk., jegyz. KABDEBÓ Lóránt, Bp., Magvető, 1993, 34; <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000199&secId=0000018326> (2017. 01. 01). Monográfiám harmadik kötetében lírai életmeditációként említem: KABDEBÓ, *Az összegezés ideje*, i. m., 128–129.

bárha csúcsteljesítményeiből ezt a didaktikát olyannyira kizárta, hogy még saját maga számára sem nyitotta meg az ellenkező értelmezés lehetőségét. Legszebb példája ennek az önmaga által is legismertebbnek tartott,²⁰ a fentiek miatt legvitatottabb költeménye, a *Semmiért Egészen*.²¹

A pályakezdést jelentő „lázadó évtized” minden, a magyar irodalomtörténetben értéket jelentő volta után a világirodalmi rangot is elérő lényegi váltás valójában már 1928–1929-től megjelenik Szabó Lőrinc költészetében.

Ezt a határvonalat a monográfiáim előtt nem tekintették korszakhatárnak: 1926-ot senki nem értelmezte Szabó Lőrinc első pályaszakasza zárlatának. Sem Illyés,²² sem Rába,²³ sem Steinert Ágota²⁴ nem ezzel a választóvonallal, hanem a *Te meg a világgal* zárják az összefüggőnek láttatott korai pályaszakaszt. Én voltam az első, aki a korai, egymást követő négy kötetel zárulónak fogtam fel Szabó Lőrinc első pályaszakaszát. Egyik találkozásunkkor Komlós Aladár kérte is, hogy indokoljam meg. Végül elfogadta érvemet: eddig kötetenként egységes csomagokba gyűjtve éves-kétéves ciklusokban épül a pálya, majd utána hat év kötetbeli hallgatás következik (tisztulás és poétikai zavarodottság egyszerre, mint utóbb belefogalmazta visszatekintve: „vak voltam már és dermedt zürzavar”),²⁵ és csak ennek zárultával készül el egy, 1932-re kötetté érett alkotói megszólalás. 1930 és 1932 között alakul ki a legmagasabb poétikai igényeknek megfelelő versbeszéde, amelyet a költő a Goethe-fordításokkal²⁶ párhuzamosan önmagában is tudatosít. Erre figyel fel elsőként Halász Gábor, még Szabó Lőrinc legkorábbi Villon-fordításkötetéről²⁷ írva,²⁸ majd ezt igazolja vissza Németh László²⁹ a Szabó Lőrinc-től megkapott kötegnyi vers alapján.³⁰ Ekkor döbben rá a költő, hogy az 1927-től írott ver-

20 „Azt hiszem, a legismertebb versem.” SZABÓ, *Vers és valóság*, i. m., 61.

21 SZABÓ Lőrinc, *Semmiért Egészen*, Pesti Napló, 82(1931), máj. 24., 35. = Sz. L., *Te meg a világ*, i. m., 104–105.

22 ILLYÉS Gyula, *Szabó Lőrinc*, vagy: *boncoljuk-e magunkat elevenen?*, Alföld, 7(1956)/2, 55–72, uéz: SZABÓ Lőrinc *Válogatott versei*, Bp., 1956, 5–48; ill. I. Gy., *Ingyen lakoma*, Bp., Szépirodalmi, 1964, II, 190–238.

23 RÁBA György, *Szabó Lőrinc*, Bp., Akadémiai, 1972 (Kortársaink), http://dia.pool.pim.hu/xhtml/raba_gyorgy/Raba_Gyorgy-Szabo_Lorinc.xhtml?_ga=1.85223184.866975204.1339940691 (2017. 01. 01).

24 STEINERT Ágota, *Küzdelem a harmóniáért: Szabó Lőrinc költői világa*, Bp., ELTE, 1971 (Bölcsészdoktori Értekezések).

25 SZABÓ Lőrinc, *Harc az ünnepért*, Az Est, 29(1938), ápr. 17., 8; az idézet a *Falba léptem s ajtót nyitott a fal c.*, 1928-as vers átdolgozásából.

26 *Az ifjú Goethe: 1749–1776. Antológia a költő ifjúkorának műveiből*, ford. SZABÓ Lőrinc, TURÓCZI-TROSTLER József, Gyoma, Kner Izidor, 1932; *A férfi Goethe: 1777–1800. Antológia a költő férfikorának műveiből*, ford. SZABÓ Lőrinc, TURÓCZI-TROSTLER József, Gyoma, Kner Izidor, 1932; *Az öreg Goethe: 1801–1832. Antológia a költő öregkorának műveiből*, ford. SZABÓ Lőrinc, TURÓCZI-TROSTLER József, Gyoma, Kner Izidor, 1932.

27 *A szegény Villon tíz balladája és A szép fegyverkovácsné panasza*, ford. SZABÓ Lőrinc, Bp., Bisztrai Farkas Ferencz, 1931.

28 HALÁSZ Gábor, *Szabó Lőrinc Villon-fordításai*, Protestáns Szemle, 31(1932)/3, 203–204, uéz: H. G., *Tiltakozó nemzedék*, Bp., Magvető, 1981, 1081–1082.

29 NÉMETH László, *Szabó Lőrinc*, Nyugat, 24(1931)/2, 236–240, uéz: N. L., *Készülődés: A Tanu előtt*, Bp., Magyar Élet, 1941, 214–221; Uő, *Két nemzedék*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1970, 326–333; Uő, *Utolsó széttekintés: Életrajzi írások, esszék, drámák, műhelyvallomások*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1980, 374–383.

30 „Igaz, közben végigolvastam 1926-tól való teljes versanyagomat, elkezdtem az egészet, dátumok szerint, kb. 100 verset, és írtam egy hosszú levelet melléjük Németh Lászlónak. Az 1927-es és 28-as részben még elég sokat kell majd változtatni, a többen úgyis szólván semmit. Ma reggel aztán expressz-ajánlva

sekből egy korszerű poétikai megjelenítésű (a személyiség védelmét és ugyanakkor megszűnésének veszélyeit egyként feltüntető) személyiséglátomást formálhat köteté.³¹ Elhagyja ugyanakkor ez évek termésének második felét, amely majd csak az évtized végére, a *Harc az ünnepért* (1938) és az *Összes versei* (1943) idejére kezdi meg-megmutatni aktualitását. Ezt megelőzően ugyanis a „kettős látásnak” csak az egyik poétikai kiteljesedése valósulhatott meg a remekmű szintjén, mert annak kidolgozását választotta a *Te meg a világ* verssé szervezésében, s ezt a kötetét tartja a szakma a költői pálya legértékesebb poétikai formációjának. A személyiség testi és szellemi szenvedéseinek és mindenoldalú kiszolgáltatottságának a materiális idő- és térbeli történetiségét bemutató költészetet. E dialógus az önmegszólító versforma egy sajátos válfaját hozza létre,³² melyben a költő egyenlő eséllyel hagyja szóhoz jutni az önmegvalósításra törekvő és az ennek lehetetlenségét konstatáló szólamot. A két szólam ugyanakkor nem zárja ki egymást, nem poláris ellentétükben ragadja meg őket: feladataikat két, egymást nem metsző síkban oldják meg. Az egyik cselekvő jellegű: a vágyak síkján jelentkezik, és kiteljesíti önmagát, szerepeket vesz fel, és lázad a külvilág nyomása ellen. A másik szemlélődő jellegű: a külvilág öröknek látott szövevényének tudomásulvételében, a lehetetlenségben teljesül ki, szkeptikusan beletörődik a változtathatatlanba. Nevezzük az egyik szólamot az *aktorénak*, a másikat a *nézőének*, mindkettő azonos eséllyel van jelen e versekben, a tudatban lezajló „tükörszínjáték”³³ egyformán szükséges szereplői ők. E kettő feszültségéből adódó „tükörszínjáték” versbeli megjelenési formája Szabó Lőrinc első személyiséglátomása.

Monográfiáimban azt a folyamatot írtam le, amelyik Szabó Lőrinc költészetében az 1930-as évek elejére a dialogikus poétikai hagyomány erősödéséhez vezet. Ennek elméleti vázlataként lásd az 1990-es első pécsi konferenciánkon elhangzott előadásomat,³⁴ majd pedig filológiaiilag teljesebb kifejtését *A magyar költészet az én nyelvemen beszél* című poétikai monográfiám első fejezetében.³⁵ Ennek az első személyiséglátomásának létrejöttét a „rettenetes” jelzővel jellemzett két idézet keretezi időben és tárgyban:

feladtam az egész óriás-vastag levelet. Kíváncsi vagyok, milyennek látja majd ezt a 2 kötetnyi anyagot N. L.” – írja nyaraló feleségének a költő Budapestről 1931. aug. 3-án. Vö. *Huszonöt év: Szabó Lőrinc és Vékessé Korzátí Erzsébet levelezése*, s. a. r. KABDEBŐ Lóránt, Bp., Magvető, 2000, 633. Ebbe a kötetbe, a jegyzetek közé osztottam be Szabó Lőrinc és felesége időközben előkerült leveleit is.

31 Ezt írtam meg önálló tanulmányban: *Szabó Lőrinc személyiség-látomása az 1929–32-es versekben*, ItK, 75(1971), 443–465; s ez lett monográfiásorozatom második kötetének kiindulása: *Útkeresés és különbeke...*, i. m., 59–104.

32 E verstípust elemző alapvető tanulmányában Németh G. Béla is utal Szabó Lőrinc e típusú verseire – N. G. B., *Mű és személyiség*, Bp., Magvető, 1970, 621–670 –, anélkül, hogy említést tenne Szabó Lőrinc e verseinek a típuson belül elfoglalt speciális helyéről.

33 SZABÓ Lőrinc, *Embertelen*, Magyarország, 38(1931), dec. 25., 13 = Sz. L., *Te meg a világ*, i. m., 110.

34 KABDEBŐ Lóránt, *Költészetbeli paradigmaváltás a húszas évek második felében* = „...de nem felelnek, úgy felelnek...”: *A magyar líra a húszas–harmincas évek fordulóján*, szerk. KABDEBŐ Lóránt, KULCSÁR SZABÓ Ernő, Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, 1992 (JPTE Irodalomtörténeti Füzetek), 53–82; <http://mek.oszk.hu/05800/05846/pdf/nemfelelnek03.pdf> (2017. 01. 01).

35 KABDEBŐ Lóránt, *Költészetbeli paradigmaváltás a húszas évek második felében* = K. L., „A magyar költészet az én nyelvemen beszél”: *A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében*, Bp., Argumentum, 1996² (Irodalomtörténeti Füzetek), 7–35; <http://mek.oszk.hu/05400/05488/> (2017. 01. 01).

A: Rettenetes. De ne törődj vele, mert mindezen nem lehet változtatni.

B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!³⁶

És a *Semmiért Egészen* című, a *Te meg a világ* kötet egyik korai versének kezdete felütésében erre a mottó-dialógusra rímelve zárja: „Hogy rettenetes, elhiszem, de így igaz”.

Az ezzel az ijesztő jelzővel jellemzett személyiséglátomás formálisan egy dramatizált költői világot revelál, amelyben az *aktor* szólama magában foglalja az előző évtized lázadó egyénét (a szociológiai szemlélettel, a pragmatikus-pedagógiai indítatással és a pszichológiai igazságkereséssel), és ezt ellenpontozza a *néző*, aki a világ változtathatatlan törvényeit látta. Az a kettősség születne meg ezáltal, amelyről már Schiller is beszél?

Ameddig az ember, első fizikai állapotában, az érzéki világot csak szenvedően magába fogadja, csak érzékkel, addig még teljesen egy is vele, s éppen, mert maga is világ csupán, azért számára még nincsen világ. Csak amikor esztétikai állapotában azt magán kívül helyezi, vagyis *szemléli*, különül el tőle személyisége s jelenik meg előtte egy világ, mert megszűnt egyet alkotni vele.³⁷

Szabó Lőrinc esetében nem a *te meg a világ* szétválása teremti az esztétikai megformálhatóság esélyét, hanem az *Én*ben egyszerre benne élő, de ki is váltódó, poétikai minőségben is dialógusba kezdő *te meg a világ* polifon megszólalása. Ahol a létező rákérdez önnön létezésére.

Költészetének mindegyik, a pályakezdése évtizedét jellemző meghatározó elve megmarad, csak számára való jelentésében változik. Válsága (metaforájával: a fal) abból következett, hogy mindezt egy lineárisan célratörő, homogén verestetté szándékozott egyesíteni, s amely szövegrésznél ez nem sikerült, kiselejtezte. Mivel pedig ekkori verseinek többsége e mérték szerint nem volt sikerültnek mondható, 1928 végén még egy újabb kötet lehetőségéről is lemondott.³⁸ Időbe tellett, míg felfedezte: éppen a torzónak látszó versek adják az új lehetőséget (metaforájával: „s ajtót nyitott a fal”). Ez pedig a homogén verstest ideáljának feladása, a dialógus megerősítése. A költő a környezete börtönlétében akcióba lépő ember harcát éli át önmaga meghatározásáért. A történelem helyett a történeteket figyeli a maguk materiális valóságában, amelyben a létező önmaga viszonyait tudatosítja, beteljesítve önmaga megvalósításával önmaga puszt-

36 SZABÓ Lőrinc, *Tízezer magyar gyermek*, Pesti Napló, 78(1927), ápr. 17., 66. = Sz. L. *Összes versei*, s. a. r. KABDEBŐ Lóránt, LENGYEL TÓTH Krisztina, Bp., Osiris, 2000. [Második javított kiadás: 2003], II, 620; <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000001053&secId=0000102628> (2017. 01. 01).

37 J. Chr. F. SCHILLER, *Levelek az ember esztétikai neveléséről*, ford. SZEMERE Samu = J. Chr. F. S. *Válogatott esztétikai írásai*, szerk. VÁJDA György Mihály, Bp., Magyar Helikon, 1960, 257.

38 „Most karácsonyra esedékes volna egy jó nagy könyvem az Athenaeumnál. Hogy megjelenik-e, nem tudom. Heltai Jenővel kellene beszélnem, aki már megbeszélte a megfelelő pénzemberekkel, hogy nem marad-e el karácsonyról. De tíz napja, hogy nem mehetek át hozzá a redakcióból a válaszáért. S nem is nagyon érdekel, igazat szólva, az egész. Össze sem állítottam, de megvan az anyag, újság-kéziratban, csak cím kell hozzá.” – Várkonyi Nándorhoz írt levelében említi ezt a tervet 1928. okt. 13. éjszakáján. Vö. SZABÓ Lőrinc, *Napló, levelek, cikkek*, vál., s. a. r., jegyz. KABDEBŐ Lóránt, Szépirodalmi, Bp., 1974, 186.

tulását. A történet két nemlét közötti idő, amelyben az ember megszüli „gyermekét, a halált”.³⁹

A „csoda” pedig, amit saját költői fejlődésében Szabó Lőrinc gyakorlatilag megtalál 1927–1928-tól, a poétikában arra a filozófiai rendszerre emlékeztet, amelyet épp ekkor publikál Heidegger a *Sein und Zeit*-ben. Ha a Szabó Lőrinc-vers formát teremtő belső szemléleti alakulását le akarom írni, legpontosabban Heideggert idézhetem:

A lét kérdésének kidolgozása ezek szerint ezt jelenti: áttekinthetővé tenni létében egy létezőt, a kérdezőt. [...] A jelenvalólétéhez hozzátartozó létmegértés egyforma eredendősséggel jelenti tehát, hogy megértünk olyasvalamit, mint „világ”, és megértjük a létezőnek a létét, amely a világban válik megközelíthetővé. [...] A jelenvalólétnek alapvető sajátossága, hogy a léte felől előzetesen *kikérdezendő* létezőként kell szerepelnie. [...] A jelenvalólétre [...] az jellemző, hogy legsajátabb létét *abból* a létezőből érti meg, amelyhez lényege szerint állandóan és mindenekelőtt viszonyul, vagyis a „világból”. Magában a jelenvalólétben, így annak saját létmegértésében rejlik az, amit úgy fogunk felmutatni, mint a világmegértés ontológikus „visszasugárzását” a jelenvalólét-értelmezésére.⁴⁰

Absztrakt formájában: az *aktor* szabadon ténykedik, s ezt a *néző* mint leendő hóhér kíséri figyelmével.⁴¹

Az ostrom utáni időszakban azután ezzel szemben egy spirituális életmeditáció modelljének dominanciája következett. Szabó Lőrinc életrajzi meditációja, második személyiség-látomásának modellje, az 1947-es *Tücsökzene*⁴² az életrajz és a metafizikai spekulációk tudatos összeszövéséből ered.⁴³ A második kiadásban *Az elképzelt halál* címet nyerő

39 Szabó Lőrinc, *Gyermekünk, a halál*, Pesti Napló, 82(1931), jún. 7., 41. = Sz. L., *Te meg a világ, i. m.*, 104–105.

40 Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*, ford. VAJDA Mihály, ANGVALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, OROSZ István, Bp., Gondolat, 1989. Az idézeteket e fordítás alapján közlöm: 94, 102, 104, 106.

41 „várni, míg hóhérom, / az isten, kivégez”. SZABÓ Lőrinc, *Lemondás*, Pesti Napló, 79(1928), aug. 26. = Sz. L. *Összes versei, i. m.*, 566–567. „[...] de élni, egy kicsit, végtelenben a véges: / itt biztos igazán, hogy vagyunk bábjai / valami vén, beteg akarattal, aki / élvezi hogy teremts élvezi hogy kivégez”. Uő, *Halálfelelem*, Pesti Napló, 81(1930), máj. 25., 14. = Sz. L., *Te meg a világ, i. m.*, 17–18. „[...] az idő szép lassan kivégez”. Uő, *Csak az imént*, Pesti Napló, 87(1936), jan. 5., 9. = Sz. L., *Különbéke*, Bp., Athenaeum, 1936, 177–178.

42 A *Tücsökzene* első változata fejezetekre bontás nélkül, a strófák egymást követő számozásával készült, „a megjelenés június elejére esedékes, tehát a könyvnapi időpontban, s mint tudod, nem könyvnapi jellegben”. Kardos Lászlónak, Bp., 1947. máj. 14., Szabó Lőrinc, *Napló, levelek, cikkek...*, i. m., 440. Második kiadása, a számozást megtartva, de a strófákat fejezetekbe osztva 1957. aug. végén jött ki a nyomdából, alkalmi versekből összeállított fejezettel (*Helyzetek és pillanatok* címmel) megtoldva.

43 Szabó Lőrinc életrajzi versezetként emlegette megalkotása idején, mégis készülésének vele idejében belátta, hogy a strófákat át kell hangolnia, át kell telítenie, és ezáltal az életrajziság is egy a huszadik századi ember lét-helyzetére pontosabban rákérdező szövegegyüttest fog végső soron kialakítani. „Ittlétem alatt 45 verset írtam, a Tücsökök összlétszáma tehát 160. Ezek túlnyomórészt nehezebb témák [...] nagyon sok elképesztően meglepő lesz, s oly fokon viszi a spiritualizmust a lírában, mint ameddig én eddig sose tudtam. Viszont a hang és a szellem emellett volt a az egész mű kompozíciója miatt a már meglevők egésze némi áthangolásra szorul” (1946. január 11., Sóstóhegy). „Hát elég jól haladtam, tíz darabbal előbbre jutott az egész mű, viszont rájöttem, hogy a meglevőből nagyon sok a használhatatlan. Ugyanis háttérbe kell szorítani a pusztán életrajzi jellegűeket, s vagy másképp kezelni az anyagukat, másképp feldolgozni, vagy pedig egészen mellőzni, úgyhogy a teljes könyv elsősorban, legelsősorban lírai hatású legyen.” (1946. július 23., Igal), = *Harminchat év, i. m.*, 34, 42–43.

egymásba fonódó záró versek Szabó Lőrinc emlékező szavával: „Lényegében véve egy materialista-panteista megsemmisülés leírt elképzelése.”⁴⁴ 1945-ben még csak a poétikai alkotói keret volt készen, amely belülről már ígérte és biztosította a költőnek az igazi folytatást, a *Különbéke* kötet „epikus vers”-szerűségét továbbfolytatni akaró, készülő „ön-életrajzi versciklus” életrajziségát felváltó metafizikai távlatosságot, amelyet a *TücsökHzene* 1947-es kiadása teljesít majd be. Az *életrajz* és a *spirituális igény* egymással összefonódó, egymásból következő meghatározottsága alakítja a lírai életmeditációt, Szabó Lőrinc második személyiség-látomásának műformáját. Ugyanakkor az életrajziség mindkét személyiség-látomásnak tematikai összetevője, a versbeli narráció megjelenési formája. Csak míg a dialogikus poétikai paradigma személyiségképében ez az életrajziség az emberi létezészt bekeretező tényeket opponálja fájdalmas csalódottsággal, pszichológiai vágyakozással igyekszik beletörődően mégis szembesülni a logikusan felvonultatott korlátozottsággal, az ember létezését az ember alatti létezők világához közelítve és azokhoz mérve, addig a spirituális életmeditáció megszervezésével ennek az életrajziségnek a létezésben való kiemelt helyét igyekszik tükrözni poétikájával. A társas létezés egyrészt következménye a választott témának, az életrajznak, másrészt éppen annak megszüntetésekor, a költőnek témáihoz való fenomenológiai közelítésében tudati eredményként realizálódik: „Azt adja, a világ, amit belelát a kíváncsiság.”⁴⁵ A társas lényként feltételezett ember helyzeteit fenomenológiai megközelítéssel, tudatos „belelátással” teremti meg, és ezt a látomássorozatot vezeti át a mű megoldásaként alkalmazott spiritualizmusba. Így alkotja meg a másik fajta személyiséglátomását, amelyben az ember életrajzában mint társas lény jelenik meg, és néz szembe létezése problémáival. Ekként válik meghatározóvá mind kérdező horizontjának megszerkesztésekor, mind pedig befogadó közegének számbavételekor. Az önmagával való beszéd egyben közösségi kiterjesztettségűvé szélesedik, a továbbra is személyes jellegű meditációt társas lényként végzi verseiben:

A szín forog, és amit elhagyok,
egészítse ki a ti álmotok.⁴⁶

Absztrakt formájában: az *aktor* ténykedését a *néző* a befogadás esélyének felmutatásával kíséri figyelmével.

A személyiséglátomások dominanciájának időrendisége továbbra is érvényes marad, ám ki szeretném fejteni azt a költői kettős szót, amit korábban monográfiáimat követően a Szabó Lőrinc poétikáját összefoglaló nagydoktori értekezésemben még csak *egymásutániségként* írtam le,⁴⁷ *szinkronba* szeretném hozni, sőt egymással kezdetektől fogva (1927–1928-tól, sőt még korábbi is) vitahelyzetben láttatni. Úgy, amiként először opponenseimnek adott válaszómban, majd a pályakép-monográfia bevezetéseként leírtam:

44 Szabó Lőrinc, *Vers és valóság*, i. m., 268.

45 Szabó Lőrinc, *TücsökHzene*, i. m., 128, *A kíváncsiság*.

46 Uo., 157, *Gyerekvilág*.

47 KABDEBÓ, »A magyar költészet az én nyelvemen beszél«, i. m.

Szabó Lőrinc költői és műfordítói életműve a magyar líra kivételes teljesítménye, amelyben a műalkotás nemcsak valamely történeti jelen idő eseményeinek átélése, emberi és társadalmi igények bejelentése, hanem a létezés egészében való jelenlét átgondolásának poétikai alkalma. Cusanus napjainkban sokat idézett meghatározása Szabó Lőrincre igencsak érvényes, a költőre és a magánemberre egyként: „coincidentia oppositorum” (Vas István magyarításában: „ellentétek keresztezési pontja”). Ugyanez a költő *Tao Te King* című, 1931-ben írott versének szavaival: „igaz egész csak ellentéteiddel együtt lehetsz”.⁴⁸ Költői szólamaiban önmaga állításaival és beszédmódjával is állandóan vitatkoziként Gottfried Benn és T. S. Eliot társaként tűnik fel, kiket ő maga is fordított. Verseinek többféle olvasata lehet érvényes, mégis, azt hiszem, a többféle tendenciájú olvasatnak az egyszerre való megjelenítése adhatja a Szabó Lőrinc-i költészet világirodalmilag is érvényes jelentőségét.⁴⁹

A 20. századi költészet „kettős látásának”, a személyiség „pokoljárásának”, „kiüresítésének”, az emberi szint alá süllyedésének szenvedtető mivolta és ezek ellenében a derűért vívott küzdelem, a poklok kísértéseinek elviselésére felerősítő poétikai újrászerveződés, a harc az elégiáért párhuzamosan a világirodalomban is hangsúlyt kap. Egyik látványos megformálódása 1925-ben, T. S. Eliot *The Hollow Men* című versében jött létre.

Mi vagyunk az üresek
mi vagyunk a kitömöttek
zsúpkobakunk
egymásnak rogy. Óh, jaj,
száraz hangunk, amikor
sügünk-bügünk
nyugodt és semmit se mond,
mint száraz fűben a szél
vagy patkányok lába száraz
pincénk üvegcserepén.

És ellenpontként a remény, a derű táplálója:

Ez a végső találkahely
egymáshoz tapogatózunk
s kerüljük a szót
gyülekezve a dagadt folyó innenső partján.

48 SZABÓ LŐRINC, *Tao Te King*, Pesti Napló, 82(1931), máj. 31., 43; = Sz. L., *Te meg a világ*, i. m., 70–71.

49 KABDEBŐ LÓRÁNT, *Szabó Lőrinc pályaképe*, Bp., Osiris, 2001, 6. http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?offset=1&origOffset=1&docId=8474&secId=855188&qdcId=3&libraryId=-1&filter=Kabdeb%C3%B3+C3%B3r%C3%A1nt&limit=10&pageSet=1&_ga=1.114461838.866975204.1339940691 (2017. 01. 01).

Vakon, hacsak
fel nem ragyognak újra a szemek,
mint az alkonyi halálország
örök csillaga
és százlevelű rózsája
egyedüli reménye
az üreseknek.

A kettő, ahogyan szembesítődik, megszületik – egymásba ékelődve – a „kettős látás” távlata:

*Lánc lánc eszterlánc
eszterlánc eszterlánc
fügekaktusz visz a tánc
hajnalhasadáskor.*

Az eszme
és a valóság közé
a mozgás
és a tett közé
odahull az Árnyék

Mert Tied az Ország

A fogantatás
és a teremtés közé
az indulat
és a válasz közé
odahull az Árnyék

Nagyon hosszú az élet

A vágy
és a görcs közé
a lehetőség
és a megvalósulás közé
a lényeg
és az alászállás közé
odahull az Árnyék

Mert Tied az Ország

Mert Tied
Az élet
Mert Tied a

*Ez a vége a földi világnak
ez a vége a földi világnak
ez a vége a földi világnak
nem bomba, csak egy buta nyekk.*

Ezt fordítja majd Szabó Lőrinc a *Tücsökzene* után, amikor rálátása kiteljesedik a század lírai „kettős látására”, átélve saját pályaképének hasonlatos „kettős látását”.⁵⁰ Szokása volt ugyanis, hogy pályája során előbb saját költészetében felhasznál és kimerít valamely poétikai lehetőséget, majd még egyszer feldolgozza fordítóként az addig példaképként szolgáló világirodalmi eseményeket. Így volt ez Baudelaire-, Verlaine-, majd Goethe-fordításai esetében is.

Hasonlóképpen jár el éppen ezzel az Eliot-verssel is. Babits hatására felfigyel költészetére, és a *Tücsökzene* 1947-ben megjelent első változata után, megrendelésre sem várva (korai Eliot-versfordításai még ma is kiadatlanok!) lefordítja *Az üresek* címmel a költeményt, amelyben éppen az ő pályamenetének „kettős látását” éli bele a fordított szövegbe.⁵¹

Korábban azt hangoztattam, hogy Szabó Lőrinc költészetében *egymást követően* Gottfried Benn és T. S. Eliot személyiséglátomásának egymással szembenálló szólamai vitatkoznak. Ez a kettős szólamúság azonban már *Az üresek*ben is jelen van, és nemcsak időbeli egymásutániségben következik be Szabó Lőrinc költészetében sem, hanem már 1927 és 1930 között egyidejűleg jelen van abban is. Eddig csak a kijegecesedésének kettősségét mint *egymást követő* poétikai megvalósulásokat mutattam be. Valójában az önmagára találását kereső időszakában azért nem szervez újabb verskötetet magának, mert érzékeli ezt a kettős irányultságot, de nem tudja még megrendszabályozni, együttes jelenlétüket az Eliot-vershez hasonlóan még nem tudná tökéletesre formálni. Pedig már programadó rálátással belevezeti a poétikájába:⁵²

Nem ismertem már magamat se, jaj,
s falba léptem s ajtót nyitott a fal,
nyílt az ajtó és nyíltak jó csodák
s én boldogan botladozom tovább
idegen romokon s magamon át
s nem félek már, hogy újból elveszítsen:

50 T. S. ELIOT, *Az üresek* = SZABÓ LŐRINC, *Örök Barátaink* **, i. m., 242–244.

51 KABDEBŐ LÓRÁNT, *Szabó Lőrinc–T. S. Eliot párhuzamok* = K. L., *Mesék a költőről: Szabó Lőrinc-tanulmányok*, Bp., Ráció, 2011, 271–283.

52 SZABÓ LŐRINC, *Falba léptem s ajtót nyitott a fal*, *Pesti Napló*, 79(1928), jan. 22., 36.

két kezével egyszerre tart az Isten
s ha azt hiszem, hogy rosszabb keze büntet,

jobbja emel, és fölragyog az ünnep.

Azt a poétikai meg-megjelenést tudatosítom ezáltal Szabó Lőrinc 1927–1928-tól alakuló költői pályáján, amely, bele-beleszövődve a látványosan kifejlődő dialogikus poétikai paradigmába, annak minduntalan jelenvaló túloldalaként jelentkezik a költő pályájában – már annak az irodalomtörténet által megjelölt megjelenése előtt is (az 1938-as *Harc az ünnepért* kötet meghatározó versei már 1927–1928-ban keletkezettek). Csakhogy ennek jelenlétét eddig nem tudatos kiegészítésként értelmezte a szakirodalom, inkább csak esetenkénti ellenpontozásként számolt vele. Bár hivatkozhatok egy korábbi tanulmányomra,⁵³ amelyet megírásakor még csak a dialogikus paradigma esetenkénti kiegészüléseként jelentettem meg, ma már, mostani értelmezésem megalapozásaként, az eddig leírt Szabó Lőrinc-poétika szöttese túloldalaként mint annak a paradigmának párhuzamos kiegészítését olvasom.

Ebben a modellértelmezésben éppen a Szabó Lőrinc baráti köréhez tartozó esztéta, Baránszky-Jób László erősíthet meg, aki a *Te meg a világ* két legelkeseredettebb versének párbeszédében fedezte fel a létezés kétségbeejtő végzetének visszaját.⁵⁴ Baránszky-Jób ugyanis – bár nem ezekkel a megnevezésekkel – a kétszeres személyiséglátomás (a dialogikus paradigma és a spirituális életmeditáció) paradoxonokban összefonódó, oximoronra szövődő költészetét emeli ki a költői szöveg univerzum egészére érvényessé magyarázva. Mind a mindennapi gondolkozásban, mind pedig a metafizikai kérdésfeltevésekre választ alakító poétikai szövegformálásban találja meg két vers szembesítését, vállalva ennek a költészetnek az Univerzummal való összehangolódását. A *Te meg a világ* két versében mind a gondolati, mind az érzelmi megalapozottságot észrevéve értelmezi a halállal záruló materiális élet spirituális összefonódottságát a létezés egészében. A *Gyermekünk, a halál* és *A semmittevő halál* című versek átgondolása Szabó Lőrinc költészetének állandóan felkérdezett, a materializmusból felsőhajtó, „spiritualizmust” követő-kívánó poétikai lényegét fedi fel.⁵⁵ A nyugtalan Szabó Lőrinc költészetében jelen lévő megnyugvás poétikai remekműveit mutatva be általuk már a *Te meg a világ* idején.

De ennek az értelmezésnek felvetése megszólal már mindjárt a *Te meg a világ* kötet megjelenésekor, éppen a költő által olvasószerkesztett napilap, a Magyarország kritikájában. Mindennapos beszélőtársa, Kárpáti Aurél ekként gondolkozik el éppen a kötet

53 KABDEBŐ LÓRÁNT, *A tékozló fiú csalódása: Szabó Lőrinc költészetének dimenziói*, It, 19(1986), 103–122. Erre érzett rá a költő fia, aki akkor meg is jegyezte: eddig csak „fasiszta” költőnek tartották apámat, te most még vallásos költőt is akarsz belőle csinálni.

54 BARÁNSZKY-JÓB LÁSZLÓ, *A józan költő: Szabó Lőrinc „költőietlen” költészete* = B-J. L., *Élmény és gondolat*, Bp., Magvető, 1978, 188, 198–204.

55 Erről a materializmusról mondja maga Szabó Lőrinc is: az 1928-as *Materializmus* c. versével kapcsolatban: „a vers éppen annyira viselhetné azt a címet is, hogy »spiritualizmus«”. SZABÓ LŐRINC, *Vers és valóság*, i. m., 52.

emblemikus verseinek az alkotás-módszertani keletkezéstörténetén: „Hitetlenséget jelent a kiábrándultsága? Ellenkezőleg. Olvassák csak el a *Materializmust*, vagy *Az Egy álmait* – meglátják: az elsőben mint lelkesíti át az anyagot, a másodikban mint talál rá az abszolút igazságra »önmaga tengerébe« térve vissza. Igaz, ez a hit kissé pogány-ízű, de ellensúlyozza pesszimizmusának keresztény-gyökérzete.”⁵⁶

Maga a költő pedig a kötet nyomdászának a kor sajtótörvényeivel való ütközése miatti aggodására válaszolva beszél versei metafizikai viszonyítottságáról: „És most jöjjön az isten. [...] Ezek a versek nem istenről szólnak. Bizonyítás: a *Bolond* második strófája megnevezi az aposztrofáltat: *sors, élet, idő*. A *Halálfélelem* is megnevezi: *akarat*. A schopenhaueri *akarat*ról van szó, a maga teljes általánosságában, a *Die Welt als Willé*-ről. Ezt mondom Önnek; s ezt mondanám az ügyésznek is csak bővebben.”⁵⁷ Kései kommentárjában ellenben felfedi a *Te meg a világ* poétikai megközelítésének Istennel kapcsolatos kettősségét: „a *Halálfélelem* című verssel kapcsolatban: „az egész vers rettenetes istenkáromló üvöltés (»Mit akarsz, nyomorult?«) az elmúlás ellen”.⁵⁸ A *bolond kezei* kései magyarázatában pedig: „Isten, a sors vagy általában az élet és az ember mineműsége és a társadalomnak való kiszolgáltatottság elleni rezignált kitörés.”⁵⁹ Ezáltal az egyszerre megjelenő kettős poétikai látás a költő emlékező szavai által is meggondolkodtató formációkat idéz.

Így a korábban általam és Kulcsár-Szabó Zoltán által leírt Szabó Lőrinc-pályakép⁶⁰ folyamata mellett már 1927–1928-ban megképződik egy kettősség, amely titkos belső párbeszédet jelez a költő poézisét szervező erején belül. Ekkor készíti Verlaine válogatott verseit, amelybe éppen ez a kettősség fészkel be magát példázatos erővel.⁶¹ Elkészíti az Ady-válogatását⁶² kiegészítő *A Sion-hegy alatt* című gyűjteményét, ennek bevezetője egy jelentős tanulmány a vallásos Adyról.⁶³ És megír egy, csak gyorsírásban fennmaradt fikciós versciklust *Szergej Jeszenin utolsó éjszakája* címmel,⁶⁴ amelyben eddig csak a „sátános” versformálásból kitisztulóan megszülető szonettalakzat létrejöttét, éppen a *Te meg a világ* kötet kristályos bomlás-elemző verseinek alakulását méltattam. Ebben a Jeszenyin halálát alkalomként kezelő, be nem fejezett ciklusban a meghalás átgon-

56 KÁRPÁTI Aurél, *Te meg a világ: Szabó Lőrinc új versei*, Magyarország, 38(1932), dec. 18., 11.

57 Kner Imre Szabó Lőrincel folytatott levelezésének nagyobbik része (Szabó Lőrinc levelei Kner Imre leveleinek másodpéldányaival) a Békés Megyei Levéltárban a XI. 9. c.; az idézet Szabó Lőrinc leveléből Kner Imrének, 1932. nov. 12., vö. <http://krk.szabolorinc.hu/02/kotetrol.htm> (2017. 01. 01).

58 SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság: Bizalmas adatok és megjegyzések*, szöveggyűjtemény. LENGYEL TÓTH Krisztina, jegyz. Kiss Katalin, Bp., Osiris, 2001 (Osiris Klasszikusok), 54; <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000001020&secId=0000098390> (2017. 01. 01).

59 Uo., 57.

60 KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Tükörszínháza agyadnak: poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Bp., Ráció, 2010 (Ráció-Tudomány).

61 *Paul Verlaine válogatott versei*, ford. SZABÓ Lőrinc, Bp., Pandora, 1926.

62 *Antológia Ady Endre verseiből*, összeáll. SZABÓ Lőrinc, Bp., Athenaeum, 1927.

63 *A Sion-hegy alatt: Ady Endre istenes versei*, összeáll. SZABÓ Lőrinc, Bp., Athenaeum, [é. n].

64 KABDEBŐ Lóránt, *Kedves Pista Barátom!* [Szabó Lőrinc: Szergej Jeszenin utolsó éjszakája] = *Serta Pacifica: Tanulmányok Fried István 70. születésnapjára*, szerk. ÁRMEÁN Ottília, KÜRTÖSI Katalin, ODORICS Ferenc, SZÖRÉNYI László, Szeged, Pompeji Alapítvány, 2004, 9–18; „Szergej Jeszenin utolsó éjszakája” = K. L., „Nyilik a lélek”: Kettős látás a 20. századi lírában. Szabó Lőrinc „rejtektútja”, Bp., Ráció, 2015, 73–92.

dolásából kifakadó átalakulás képzei is megjelennek, és a materialista alpanyagból táplálkozó Isten-képzet poétikai megformálásának is tanúi lehetünk. A kilencdarabos ciklus-maradványnak a gyorsírással leteből egyik leginkább áttehető darabját idézem (*Isten*). Már itt sajátos poétikai formáció jelenik meg: a pusztulás materialista ábrázolása és ennek ellenében a spiritualitás, amely átütő erővel formálódik.⁶⁵

Fönt mozdulatlan szem vagyok, derű és
szellem, ki mindent elbűvöl.
Lent hús és tenger s a gyönyör
mint édes, puha és iszonyú fűrés

jár gerincemen, rajta hegedül,
ahogy a testi szerelem
végső percei, de szüntelen,
rég szüntelen és könyörtelenül!

Hol vagyok? Ha pillám lezárul,
testem ízekre hullva száguld
zavaros, sötét, óriás körökben.

S ha lassan újra fölnézek: fölöttem
hüvösen ragyog és terem
Isten, az Értelem és a Rend.

Miként jelentkezik rejtekútként Szabó Lőrinc költészetében ez a spirituális modell, s miként válik költészete záró szakaszában meghatározóvá? Versei átigazítása során a két poétikai szemlélet – akárha azonos szöveget magába foglaló – szólamai között is jelen lehet sajátos poétikai különbség. Az 1928-as vers még címbe emeli, hangsúlyossá teszi a pszeudo-bibliai fogantatású sort: „Falba léptem s ajtót nyitott a fal”,⁶⁶ míg ugyanezt a sort mint költői telitalálatot megtartja a *Harc az ünnepért* kötet címét adó logikus programvers szövegrészleteként. Az eredetileg szólamszerűen hangzó, de még értelmezhetetlen, mégis kiemelten hangsúlyos címéből az igazítás után egy értelmezett-logikussá alakított vers díszítő eleme marad. Értékét azonban majd csak a *Tücsökzene* 1946 elejei átdolgozásakor, az általa spirituálisnak nevezett telítettség felfedezése után kiteljesedő elégia idején formálja át a célt kijelölő jelszószerűség helyett a hasonló szövegek alakításakor újraértékelendő poétikai megoldást sugárzó matériává, az ateizmusnak ellene mondó materializmus metafizikai ihletőjévé.

65 A gyorsírással szöveg megfejtése Dr. Gergely Pál, Schelken Pálma és Lipa Timea munkájaként készült.

66 SZABÓ Lőrinc, *Falba léptem s ajtót nyitott a fal*, Pesti Napló, 79(1928), jan. 22., 36, átdolgozva, Sz. L., *Harc az ünnepért*, 29(1938), ápr. 17. [1928–1938-as dátumozással] 8; *ua.* = Sz. L. *Összes versei*, Bp., Singer és Wolfner, 1943, I, 441–442.

Éppen ezzel az értelmezéssel nyer poétikai sugalmat – mint láttuk – a szintén 1928-as *Materializmus*,⁶⁷ amelynek átértelmezésére 1928 után kétszer talál éppen a „kettős látás” értelmében fogant magyarázatot: először 1932-ben, a *Te meg a világ* idején,⁶⁸ a materialista lényeg hangsúlyozásával, majd az 1943-as *Összes verseiben*, amikor az *Isten és a világ* rádióelőadásához⁶⁹ hasonló értelmezéssel építi költészetének pályaképebe:

Ateista verset még nem írtak; s ahogy a modern fizika sugárzássá differenciálja az egész anyagi világot, úgy finomul szellemmé a földi matéria sok tüntetően materialista költeményben. A szerelemben és minden misztikumban mindig istennek vagy isten modifikációinak a mágnese borzongatja a költők idegeit. Még esetleges kételyük, lázadásuk és panteista önistenítésük is csak új és rejtettebb kísérlet a csöndes vagy rettentő titok, az igazság megközelítésére és megvilágítására; s ebben is nem egyszer filozófusoknak és egyházatyáknak a rokonai.⁷⁰

Ekkor már a „jóság és csoda” „jóságos csoda”-ként – átigazítva – jelenik meg, s elismétli az 1928-as döbbenetét:

Az uccán néha megállok s riadtan
nézem, amit sohase láttam eddig: [...]

– mely „testtelen mozgások szent ereje”, és amely majd utolsó versében⁷¹ összegeződik: „Bár meg se moccan, rohan minden út.”

A második személyiséglátomás főműve, a *TücsökHzene* is visszavezethető az 1927–1930 közötti versuniverzumra, amelyet Szabó Lőrinc kitaszít a köteteiből egészen a *Harc az ünnepért*ig. Még ott is csak felvázolni, gúzsba kötve megjelentetni tudja, inkább tudományfilozófiai metafizikájában megvalósítva, de nem kiszabadítva a derút magára öltő spiritualitás költői megjelenítéséig.⁷²

67 SZABÓ Lőrinc, *Materializmus*, Pesti Napló, 79(1928), máj. 20., 12.

68 SZABÓ Lőrinc, *Materializmus* = Sz. L., *Te meg a világ*, i. m., 14–16.

69 SZABÓ Lőrinc, *Materializmus* = Sz. L. *Összes versei*, i. m., 246–248.

70 SZABÓ Lőrinc, *Irodalmi tanulmányok, előadások, kritikák*, s. a. r., jegyz., utószó KEMÉNY Aranka, Bp., Osiris, 2013, 566; <http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000640&secId=0000059640> (2017. 01. 01).

71 SZABÓ Lőrinc, *TücsökHzene*, i. m., 370, *Holdfogyatkozás*.

72 SZABÓ Lőrinc, *A hitetlen büntetése*, Budapesti Szemle, 1937. dec. (721. sz.), 346–348; = Sz. L., *Harc az ünnepért*, i. m., 85–87. A vers kettős megítélését mutatja egyrészt a hitetlenséget hangsúlyozó tanulmány – TORNAI József, „A győztes igazság?” (Szabó Lőrinc: *A hitetlen büntetése*), Új Holnap, 45(2000), máj.–jún.–júl.–aug., 98–105; ua. Hitel, 13(2000)/5, 98–105 = T. J., *Az emberiség görbe fája*, Bp., C.E.T., 2002, 206–218 – és ugyanakkor protestáns teológusok véleménye: „Mikor a Kisfaludy Társaságba beválasztottak (azt hiszem 1936-ban vagy 7-ben, Kosztolányi helyére), emlékbeszédet kellett tartanom az elődömről. Meg is jelent a Kisfaludy Társaságnak legközelebbi, bár jóval később megjelent könyvében. A próza után verseket olvastam fel, újakat. A hallgatóságban ott ültek a konzervatív tudósok, tanárok és írók, köztük az akkori Szász Károly, Ravasz László. Voinovich Géza elnökölt. *A hitetlen büntetése* is a felolvasott versek közé tartozott. Enyhe botránytól féltem, teljes joggal. Az ülést a szokásos közös vacsora követte a Vadászkürt különtermeben. Nagyon meglepett aztán, hogy ott Voinovich mellém ülve, mikor a Budapesti

Az *elképzelt halál* ihletét az 1928-ban készült versek (főként a csak gyorsírásos vázlataiból ismert elvetélt Jeszenyin-ciklus) akkor kidolgozatlanul hagyott poétikai problematikájából eredeztetem,⁷³ hozzávéve az ostrom utáni években fordítani készült Milton-mű stilisztikai sugalmát,⁷⁴ valamint Goethe *Faustja* egyik záró kórusának továbbírásának tekintem.⁷⁵ Maga a Jeszenyin-ciklus a meghalás egyrészt bevallottan „orvosi” leírásának materialisztikus valóságát éli át,⁷⁶ melyet később a *Bajrák ünnepén* című balladai hangvételű meghalás-vers⁷⁷ ötletelésében mesterien dolgoz ki, másrészt a ciklussal egyidős *Harc az ünnepért* jellegű vágyakozások⁷⁸ talán első végiggondolása. Ezeknek összeszövéséhez társítja a hernyó-lepke átváltozás misztériumának az emberi létezésre vonatkoztatott elképzelését.⁷⁹ Ennek a látszólag leglezártabb, a költő saját

Szemle számára e versek kéziratát elkérte és őt arra kértem, hogy csupán egy darabot válasszon, mert szükségem van arra a honoráriumra, arra a nagyobbra, amit a *Napló* megad értük, gondolkodott és azt mondta: „Ha csak egyet, akkor *A hitetlen büntetését*. Az nagyon elgondolkodtató költemény.” Ravasz szintén „jó néven vette” az ateista vallomást. Örültem nyilatkozatainknak, és láttam, hogy a konzervatív öregek nem annyira konzervatívak, mint állítják róluk.” SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság*, i. m., 105–106.

73 KABDEBŐ, Szabó Lőrinc: *Szergej Jeszenin utolsó éjszakája*, i. m.

74 „[...] és Milton modorában üdvözöltem Istent a vers utolsó sorával”. SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság*, i. m., 268.

75 KABDEBŐ Lóránt, *Mesék a költőről*, i. m., 288–289.

76 „[...] önmagam orvosi szempontból véleményt formálok a költemények tartalmi realitásai felől. (Néhány találgatásokra voltam utalva.)” – írja az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára (a továbbiakban: MTA KIK Kézirattára) Ms 4675/6. tömbjének 12. lapján *Szergej Jeszenin utolsó éjszakája* (rendes írással ekként rögzített) címmel bevezetett és Sz. L. szignóval ellátott kopfban, a gyorsírásos szöveget Dr. Gergely Pál átirata és Schelken Pálma revíziója alapján közlöm.

77 SZABÓ Lőrinc, *Bajrák ünnepén*, Pesti Napló, 88(1937), febr. 28., 13. „Az újságban volt egy kis hír, hogy a Rózsadomb tövében, a Gül Baba mecsetnél valamilyen mohamedán ünnep lesz [...] kíváncsiságból elmentem, és a családomból is elvittem valamelyik Klárát. Először láttam élő áldozatot, először még csak ekkora állatot is leszárn. Nagyon figyeltem, nagyon átszenvedtem a bárány halálát. [...] Régi felfedezésem, hogy ti. »minden halál fulladásos halál«, amit én eszeltem ki a *Bajrák ünnepén* élményekor (és amit egy későbbi bécsi nemzetközi orvoskongresszus előadásai között meglepetve olvastam a Neues Wiener Journalban).” SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság*, i. m., 100., ill., 268. Ezt a verset olvastatta fel magának halálos ágyán a Gömöri klinikán, amint ezt leánya, Gáborjáni Klára utóbb leírta: „Saját versei közül utoljára a *Bajrák ünnepét* olvastatta fel anyukával s az utolsó két szakaszt Gláz Edit dr.-nővel, mert ő nem bírta tovább olvasni a fulladásos halálról szóló, részben előre megsejtett sorokat.” GÁBORJÁNI Klára, *Édesapámmal Szabó Lőrincel* (Szabó Lőrinc utolsó napjairól) = Szabó Lőrinc környezetének naplói, vál., s. a. r., utószó TÓTH Mariann, Miskolc, Miskolci Egyetem Szabó Lőrinc Kutatóhelye, 2006 (Szabó Lőrinc Füzetek, 8), 205.

78 SZABÓ Lőrinc, *Falba léptem...*, i. m.

79 „A könyv idei új kiadása [1957] részére, amely mintegy szellemi térképet kap a kötet áttekintésének könnyítése kedvéért, azt a címet is kapta, hogy *Az elképzelt halál*. A tartalom azzal indul, hogy amiként az állati világban, főképp a rovarokéban, tudunk valami »mindennél nagyobb meglepetésről«, amely egyenrangú »titok« a születéssel, ugyanúgy létezhet valami halállal egyenrangú meglepetés, az, hogy bonyolult módon nem halunk meg, hanem átváltozunk olyasmivé, amiről most sejtelmünk sincs. Egyes »szörnyű előjelek« tehát életünk folyamán nem a halállal ijesztgetnek, hanem ezt a metamorfózist jelzik. [...] S ugyanígy szuggesztió vagy autoszuggesztió révén hitettem el magammal, hogy a szítakötőlárva módján esetleg én is átváltozom, s az említett fájdalmak azonosak a lárvakéival, akik előzetesen vízben éltek, és azután fulladási érzéseik elől másztak fel valami sás- vagy nádszálon a víz fölé, a levegőre, ahol viszont azelőtt nem bírtak volna lélegzeni [...]. Egyszerűen, hogy lehetnek még meglepetések, erre gondoltam. (SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság*, i. m., 268.

meghalását is scenírozó Szabó Lőrinc-versnek lehet a továbbgondolása a *TücsökHzene* *Az elképzelt halál* című fejezetének első darabja, a *Valami történt*. Egészében a goethei epilógus utánamondásának előkészítése, a *Faust* záró kórusaiból a *Boldog fiúk karának* parafrázisa:⁸⁰

Freudig empfangen wir
Diesen im Puppenstand;
Also erlangen wir
Englisches Unterpand.
Löset die Flocken los,
Die ihn umgeben!
Schon ist er schön und groß
Von heiligem Leben.

Valami történt

Aztán – lárván, mely tavából kimegy –
valami történt – szűk burka reped –
valami történt: mindennél nagyobb
meglepetés és éppoly szent titok,
mint amely megteremtett: valami,
aminek szörnyű előjelei
a sok kínban, negyvenhét év alatt,
éjenkint, mikor szívem elakadt
és valahányszor néma fájdalom
fuldokolt fel szoruló torkomon,
azt súgták (ahogy az áldozati
oltáron látott, elvérző bari
teste is), hogy, új lét kövesse bár,
minden halál fulladásos halál:
mondom: valami történt, valami,
ami mást hozott: a lép férgei
elhagyták küszöbüket, a vizet...
Üdvözlégy, Fény, testvérem, Örök-Egy!

A Jeszenyin-ciklus akkor, 1928-ban a költő megújulásának poétikai és retorikai esélyét licitálta ki, előkészítve az életmű csúcsaként megjelenő *Te meg a világ* kötetet. Aktuálisan a rím, a strófa és a szonett burkában egy, a személyiség menekülésének, felbomlá-

80 Johann Wolfgang v. GOETHE, *Faust: Der Tragödie erster und zweiter Teil, Urfaust*, hg., kommentiert v. Erich TRUNZ, München, C. H. Beck, 1999, 360, 11981–11988. sor. A ma közkezen forgó három magyar fordítás (Kálnoky Lászlóé, Csorba Győzőé, valamint Márton Lászlóé) jóval a *TücsökHzene* megjelenése és Szabó Lőrinc halála után keletkezett.

sának és poétikai megkomponáltsága visszaperelésének poétikai eseményét kinyitva – de zárva hagyva egy évtizedre az újjászületés metafizikai élményének átgondolását, amelyet majdan a *Tücsökzene* zárásaként fog majd érvényesíteni.

Ugyanakkor a szövegben találkozunk egy jellegzetesen Szent Pál-i ihletű fordulattal, amely a protestáns műveltségű és igény szintű Szabó Lőrinc versében éppen az étellel való számvetés, a létezés folyamatosságát mérlegelő ciklus esetében nem lehet csak véletlen rímhívó megjelenés. Annál inkább nem, mivel csak harmadszorra kerül maga a szó rímhelyzetbe! Németh László megfigyelését követve a vers átalakulásáról:⁸¹ először még egy folyamatos, a „sátános” versmondásnak a görög himnuszokra emlékeztető hangvételébe rejtve jelenik meg az „ingyen” kifejezés.

S valakiért, ím, ezt a gög-lírárt
 Sekély mesével, önmagát titkolva,
 Csak úgy és akkor, ingyen fölcseréli,
 Mikor életét nem írja, ha éli.
 S te elfogadod reménytelenül
 ezt is, meg azt is, amit nem kívánsz.

Majd strófás versben, ellentétként reménnyel teljesen, már részben a rímbe is beleolvadva:

És egyszerre oly könnyű minden
 és olyan égies a hit,
 hogy ami csak kell,
 Megjön ingyen is.

– hogy ezt a versszakot már a szonettszövében alakítsa tovább egy terzinában, magát a szót hangsúlyos rímhelyzetbe emelve:

És egyszerre oly könnyű minden
 és oly mélységes a hit,
 hogy ami csak kell, fog jönni ingyen.

Érzem és rámnéz az új táj
 s tükrében együtt szállnak
 vágyaim és a megvalósulás.

81 „Az anarchikus iramú vers, melyet gazdája a görög kórus modernizált változatának nevez [...] [a] szöketett jambus fokról fokra belevész egy merevebb, gögösebb mértékbe, a strófák felhúzzák láncos vár-hídjaikat, az egy szuszra elfűható vers mondatokra szakad; a költő elzárkózik, gombolkodik, s aki annyi szonettet fordított, felfedezi a maga számára is a szonettet. A Szabó Lőrinc-vers nem szavalható költemény többé, mely tetőt, hullát, elkapott szénásszekeret hoz árvíz hátán. A kompozíció egyszerre nagyon fontos lett, és egyszerre száműzött minden fölöslegest.” NÉMETH László, *Új nemzedék, 1931: Szabó Lőrinc*, Nyugat, 24(1931), 236–240; ua. = N. L., *Két nemzedék*, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1970, 326–332.

Nem sokkal azután, hogy mindezt tudatosan kompozícióba szövi 1947-ben, a *Tücsökzene* első kiadásának zárásában, rászakadt kedvesének öngyilkossága, amellyel megszűnt a költő életét megpróbáltatások sorává avató „dupla-házasságban-lét”. Ezt követően vezeklésként újabb poétikai „ingyen kegyelemben” részesülhetett, amikor a politikai hallgattatás éveiben megteremtette a magyar líra példázatos „műfordítás-klasszicizmusának”⁸² remekét, *A huszonhatodik évet*, a stilizált téridőt betöltő gyász-szonetteket.⁸³ Szívtrombózis az életrajzban – ismét a valóság átrendezése, egy képzetes téridőben. Győzött a *treuga Dei*,⁸⁴ a spirituális modell: „a Mindenség maga / gyógyult – s én benne – amikor veled / voltam”. A vágycott „Mindenért egészen” vagy „Mindenért mindent” alapon.⁸⁵ Ahogy már az 1947-es *Tücsökzenében*, a kamasz szerelem emléket elsírató *Semmi és Soha* című, 222. darabban leírta: „te csak alkalom / lettél a veszteségre”. Ugyanezt a szót alkalmazza *A huszonhatodik év* 101. szonettjében is: „Alkalom voltál, hogy boldog legyek. / Alkalom, hogy meg ne becsüljelek. / Alkalom, hogy sose felejtselek.” Poétikai összegezeként ugyanitt: „Ha látomás, tüntetőben is vigasz!”

Ám az 1927–28-as versekben már érlelődő spirituális meditációt korábban – mintegy a gyorsírással fogalmazásleltben rekesztett Jeszenyin-ciklus előzményeként –, szintén publikálástól eltiltottan akkori barátja, Ascher Oszkár számára 1925-ben mint augustinusi gondolatmenetet fordítja le, életműve gondolati anyagának előtörténeteként: „Hová hívjalak magamba, mikor benned vagyok? Hová mehetnék, elhagyva eget és földet, hogy kívülről jöjjön belém az isten, aki így szólt: betöltöm az eget és földet?” Majd ezzel a poétikai dilemmával zár: „Mert csúcs vagy, Uram, a jóság orma vagy. A vereség a szó annak, aki rólad beszél, s mégis: jaj azoknak, akik hallgatnak rólad ott, ahol a beszélők már elnémultak.”⁸⁶

Ahogy 1927–1928-ban rejtekútként már meg-megjelenik a spirituális modell, ugyanúgy megfigyelhetjük, hogy a *spirituális életmeditáció* dominanciájának idejében a korábban domináns *dialogikus poétikai paradigma* is alkalmanként felerősödik, főként műfordításaiban követhető nyomon a kétségbeesés megformálása, világlátomás formáját öltve magára. A *Troilus és Cressida* fordítását⁸⁷ már 1945-ös *Naplójában* ekként előlegezi meg:

82 KABDEBŐ Lóránt, „A magyar költészet az én nyelvemen beszél.”, i. m., a 152. laphoz csatlakoztatott 173. számú jegyzet.

83 KABDEBŐ Lóránt, *A stilizált téridőben: A huszonhatodik év költői világa* = K. L., *Az összegezés ideje*, i. m., 350–416.

84 SZABÓ Lőrinc, „Isten békéje!” = Sz. L., *A huszonhatodik év*, i. m., 36.

85 SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság*, i. m., 62.

86 *Szent Ágoston: Isten dicsérete* címmel, a Conf. I-IV.-alapján fogalmazva, majd tisztázva készített szöveget ezzel a záradékkal zárja el a közléstől: „Ascher Oszkárnak ezt a próbálkozást, kérve, hogy sose juttassa el nyomdába ezt a részben hamis, egészében igaz Szent-Ágoston-szöveget. 1925. szept. 15. Szabó Lőrinc.” Ezek a Szabó Lőrinc-fordítások a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárában vannak, V. 3802 jelzet alatt. 1973-ban kerültek a Kézirattár állományába, szórványként, Hont Ferencről (Borbás Andrea szíves közlése). Itt csak jelezve a problémát, ezt majd egy részletes tanulmányban és szövegközlésben szándékozom ismertetni.

87 William SHAKESPEARE *Összes drámái*, Bp., Franklin, 1948. Benne SZABÓ Lőrinc fordításában: *Ahogy tetszik, Athéni Timon, Macbeth, Troilus és Cressida*. Ez utóbbi: IV, *Színművek*, 313–446.

A Landauer-kötet azért fogott meg, mert a *Troilus and Cressida*-tanulmány ilyenformán kezdődik: „ez a darab egyike a legjelentősebb Shakespeare-műveknek”. Akkor már mégis el kell olvasni. Egy vagy két felvonást készítettem belőle sok évvel ezelőtt, a többibe beletört a bicskám, ezért haragudott meg rám, először, Németh Antal. Magát a *Troilust* is olvasgatni kezdtem. Ha nyugodt életem lenne, esetleg mégis előlről kezdeném vagy folytatnám. Rémes darab, mai világba való.⁸⁸

Elkészítésére aztán a Franklin kiadású Shakespeare összes ad alkalmat, és az általa újra életre keltett modell később önálló verset is kiváltó indítást kap. De még feltűnőbb az *Örök Barátaink* **-ben szerepeltetett korai, 1912-es ikonikus Benn-költemény megjelenése, amelyre ekkoriban aztán végképp nem kaphatott megrendelést.⁸⁹

A költő utolsó verseiben, 1956 végén és 1957 első felében valóságos párbaj alakul ki költészetének kettős formáltsága között.

Egy újabb szerelmet kísérő versekben – a *Káprázat* ciklus és a *Cressida*-vers tanúsága szerint – megváltozik a költő poétikai pozíciója:⁹⁰ úgy érzékeli, hogy játszik vele egy kiváló intellektusú asszony (az Arany János-i balladás szójárással): „[m]int macska szokott az egerrel!” Ennek következtében kezdi személyes sorsára vonatkoztatni az általa korábban fordított Shakespeare dráma hősnőjének, Cressidának kínjait és alakváltozásait.⁹¹ Miként a Jeszenyin-ciklus után éppen az „ingyen kegyelem” vágyott adományától szakadt el a *Te meg a világ* személyiséglátomása idején, úgy a személyiség széthullásának fázisait mérlegelve a *Tücsökzene* és *A huszonhatodik év* záró strófaiban (*Helyzetek és pillanatok*, *Utóhang*) *A huszonhatodik év* és a *Hálaadás* során átélt önmegtisztulás igény után, az anyavesztettség felidézett kétségbeesésében az „ingyen kegyelem” ismételt hiányát fogalmazza meg, mintha visszavetették volna a Jeszenyin-ciklusban benne rejtett materialista pokolba: „üres a vég s mind hiú a gyász: / Jaj, nincs holnap! Jaj, nincs föltámadás.”⁹²

Ha így tekintjük, át kell értékelnünk a költő pályazáródásának eddigi irodalomtörténeti értelmezését is. A lezártásra utaló egyensúly képe megbomlik, a *Valami szép* kötetcímből és a „csak a derű óráit számolom” szlogenből⁹³ kiválik a „valami” és a „csak” – és ezek a környező pokol poétikai ábrázoltságára irányíthatják figyelmünket.

„Mi lesz ebből, milyen új szörnyűség?!” – veszi át az emlékezetben megtisztulás vágyára hangszerelt *A rossz szerető* című verset az első *Tücsökzene* zárása utánról, és átírva ellenkező hangsúlyt ad a vers korábbi, a Válaszban közölt változatához képest.

88 SZABÓ Lőrinc, *Vallomások*, i. m., 369.

89 Gottfried BENN, *Férj és feleség átmege a rákbarakon* = SZABÓ Lőrinc, *Örök Barátaink* **, i. m., 190.

90 KABDEBŐ Lóránt, *Titkok egy élet/mű-ben*, i. m.

91 A *Tücsökzene* *Cressida*-versének fogalmazványai a Petőfi Irodalmi Múzeum Szabó Lőrinc letételében, Horányi Károly feldolgozásában File 20. 096–099. 1957. III. 27. dátumozással.

92 SZABÓ Lőrinc, *Tücsökzene*, i. m., 369, A miskolci „deszkatemplom”-ban.

93 SZABÓ Lőrinc, *Mozart hallgatása közben*, „1956 február” dátumjelöléssel: Művelt Nép, 7(1956), ápr. 1.; Alföld, 7(1956)/3 (máj.–jún.), 75–76. = Sz. L., *Válogatott versei*, i. m., 514–516 a *Valami szép* kötet záró darabja. „A nagy hidegek idején írtam egy nagyon Mozart-verset. Jókedvű, s talán majd csak megjelenhet valahol” – írja Kodolányi Jánosnak otthonról 1956. márc. 6-án. Vö. Sz. L., *Napló, levelek, cikkek*, i. m., 585–586.

Ezzel alakítja sorozattá a titokzatos *Káprázat* ciklust, majd a második *Tücsökzene* záró fejezetét.⁹⁴ De felülírja *A huszonhatodik év* zárását is, az öngyilkosok sorozatának pusztulás-képét beleépítve (109. *Öngyilkosok*), majd átértelmezi még az Erzsike-szerelmet is, visszaéltetve általa valahai féltékenységi rohamait: Erzsike alakjában újra megjelenik a korai „ledér” Bözsi lehetősége (115. *De hátha te is...?*).

Költészete végül mindezzel ismét új utat nyitott meg a magyar líra számára, akár csak a *Te meg a világ* kötettel, ismét szintre verekedte magát poétikailag a világlíra eseményei közé, a „szexuális forradalomként” regisztrált személyiségelemzési módszer elsőként való bevezetésével a magyar irodalomba.

Ám ehhez számba kell vennünk egy újabb politikai „alkalom” poétikáját is 1957-ben: a költő szembenézését a forradalom végleges elvesztésével, a „kimondhatatlan” ekkor valóban jelenlévő poétikai kihívását, amely visszakapcsolódik a világháborús évek verseihez.⁹⁵ Ekkép kaphatnak új hangsúlyt az eddig inkább alkalmi költeményeknek tekintett politikai ihletettségű versei (*Vereség után, Meglepetések*). Az 1954-es berni futball-világbajnokság döntőjében elszenvedett vereség fájalmát visszhangzó *Vereség után* címűben⁹⁶ ekként jelöli ki az összefonódó közösségi és személyes veszteség diktálta poétikai leckét:

„Föld, figyelj:

ELSŐ:...” S ekkor... Mi az? Átok?!... Óh, pfuj!

Szirt? Tört villám? Le, le, roncs hajó!...

– Lőtt sas? Vagy: A hit, s ami megvalósul? –

gúnyolt a nagy nap búcsuzóul;

– no, Szabó Lőrinc, a téma jó s uj,

ezt ird meg: tenekedvaló!”

94 A kettős címmel átdolgozott vers értelmezését és a kései ciklusba illesztéséről: KABDEBÓ, *Titkok egy élet/mű-ben, i. m.*, 50–54. *A gyáva szerető* című, a *Valami szép* ciklusban közölt versét *A rossz szerető* címmel adta ki: Válasz, 9(1949)/3–4 (márc.–ápr.), 145. A verset a költő az átdolgozásban a *Káprázat* ciklus előhangjaként értelmezi át. „És megszületik immár egy szerelmes vers is, megint folytatásként, szinte az 1949-es *A gyáva szerető* című vers intenzívebb tematikai leszármazottjaként, az utóbb két változatban is befejezett-véglegesített *Káprázat* című. Csak míg 1949-ben a vers végén megtörik a varázs: a tiltás felerősödése visszájára fordítja a jelenetet, itt a témába felejtkezés a férfi és a nő egymás felé sodródását-vágyakozását élteti tovább, káprázataként gondolva át a szerelmi együttlét lehetőségét.” *I. m.*, 24. Hozzátehetjük: ...és veszélyét.

95 SZABÓ Lőrinc, *Lecke*, Pesti Napló, 89(1938), szept. 25; *A kimondhatatlan*, Új Idők, 46(1940), jan. 7., 27; *Valami fáj*, Magyar Csillag, 2(1942)/7, júl. 1., 28 = Sz. L., *Összes versei, i. m.*, 649, 673, 675; <http://krk.szabolorinc.hu/k/22/00.htm> (2017. 01. 01).

96 A vers keletkezésének eseményeit az 1954-es „balatonozós” útjának feleségéhez írott leveleiből követhetjük, ugyanott a megjelenését akadályozó hivatalos kifogásokat összegezi; Balatonfüred, 1954. aug. 25. = *Harminchat év, i. m.*, 441–445. A vers életében nem jelenhetett meg, de szerzői estjén Balassagyarmaton és Miskolcon felolvasta.

Ugyanezt a személyessé fogadott nemzeti gyászt ismétli az 1956-os versciklusban.⁹⁷ Az első darab, a *Gyanútlan vers október 15-én* a kétségbeesés summázása a forradalom előtti pillanatban, majd ismét a pusztulás: „S Budapest köré / vashernyók gyűrűje szorult.” Visszatér a hernyó-képzet, a földi lét végzetének materiális gyötrelme rajzolata, amely itt a tankok hatalmi menetének leírásával ejt kétségbe. Ezt visszhangozza majd *A huszonhatodik év* zárásának eredeti változata is: „Felzúgó hit, láng. Tipró tanktömeg.”⁹⁸ A *Tücsökzene*-beli 355. *Szomszéd panziószo*ba („Egyszerre két időben lenni” címmel, 1957. „II. 28.”!) férjét a tengerbe fulladni látó asszony fájdalomában ugyancsak átéli a háborúkban és még szörnyűbb békékben társaikat hirtelen elvesztő emberek tragikus sebzettségét. Sőt feltételezhetem ezek után az emlékezetéből kiemelt anyatemetési emlék alkalom voltát is, a metafizikus tagadás mellé a történelem való világát mondaná szorongó ítéletként: „Jaj, nincs holnap! Jaj, nincs föltámadás!”⁹⁹ A hit Magyarország feltámadásában is elveszett.

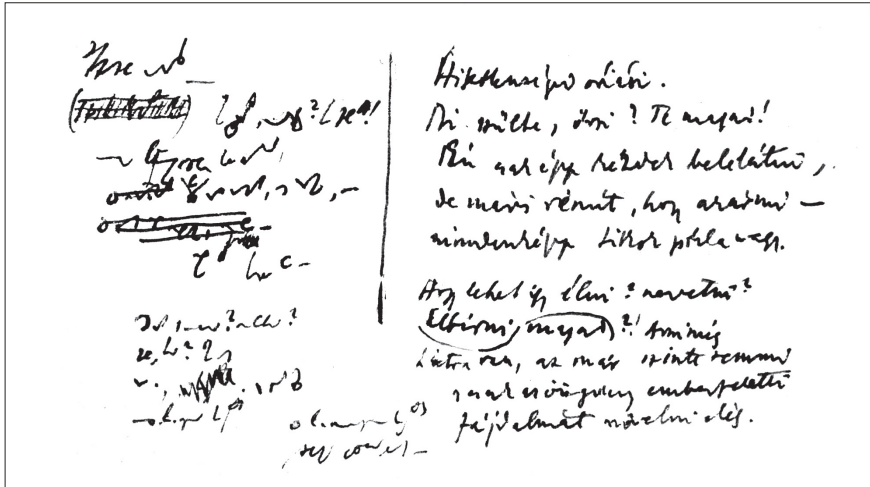
Sőt itt legitimálhatok egy, az *Összes verseiből* kéziratának ismerete nélkül kihagyott, apokrifnak vélt Szabó Lőrinc-versszöveget. 1955-ös balatoni vendéglátója ad hominem versötletként tálalta valaha első közlőjének éppúgy, mint nekem. Én nem közöltem, mert feltételül szabtam: mutassa fel a kéziratot. Szabó Lőrinc hagyatéki letétjében utóbb ráakadtam a vers cím nélküli, gyorsírással és autográf betűírással véglegesített változatára, ilyen formában csak fontosnak tartott verseket rögzített költőjük, tehát mostantól magam is az „összes” opus szerves részeként tarthatom számon. Miről (kiről?) szól maga a vers? Második trombózisa, hosszú kórházi hetei utáni első utazásának alkalmi vendéglátójának életgyónásszerű vallomásának tartjuk? (Miként azt nekem is mesélte a szállásadó, egy verselgető építész asszony.) Avagy a *Káprázat* Cressidájának summázata, amint az a költőben összegeződött a kórház mozdulatlansága idején? Magának a költőnek sűrűsödött keserű elkeseredése? Talán mindezek együtt. Summázó erejű szöveg.¹⁰⁰

97 *Meglepetések* c. ciklusában az 1956-os forradalmi eseményeket követi a költő. A kezdő torzkép a múlt látomása (*Gyanútlan vers október 15-én*; az 1960-as *Összegyűjtött versei* kötetből kezdve csak ez a részlet szerepel *Meglepetések* címmel a költő gyűjteményes köteteiben; a teljes ciklust kötetben először 1990-ben jelentettem meg az általam sajtó alá rendezett *Vers és valóság* c. gyűjteményben), a folytatás a forradalmat és szabadságharcot ünnepli (*Egy hét múlva*), a zárás a keserű *December* közepét idézi fel. A rendszerváltás után általam publikált – KABDEBŐ Lóránt, *Egy fiókba zárt versciklus Szabó Lőrinctől* = Magyar Nemzet, 1990. jan. 31., 4. – versciklus: SZABÓ Lőrinc *Összes versei* [2000], i. m., II, 721.

98 A Szabó Lőrinc szóhasználatával „gyászszonettek” utolsó előtti, 119. darabjának (*Úgy legyen!*) a megjelent könyvben publikált végső szövege: „Felcsapó hit, láng. Tankcsorda, rémület.” (Az idézett variáns: <http://krk.szabolorinc.hu/k/26/00.htm> [A *huszonhatodik év* gépiratos példánya Szabó Lőrinc autográf javításaival, bejegyzéseivel. Magántulajdon] (2017. 01. 01).

99 A miskolci „deszkatemplom”-ban c. anyasírató vers dátuma az MTA KIK Kézirattára Ms 2272/16. sz. füzetben: „[1957] II. 2.”

100 A versről első híradással és pontatlan közlésével: HUNYADI István, *Egy ismeretlen Szabó Lőrinc-vers és körülményei*, Tükör, 1965. okt. 24., 26. Utóbb az Osiris-féle *Összes verseiben* nem közöltük, mert a vers kéziratát sohasem láttam, és Takáts Ilona mindig más variánst írt le a számomra. De Hunyadi közlésére hivatkozva megismételtem a romlott szöveget: KABDEBŐ, *Az összegezés ideje*, i. m., 482. A hiteles, eddig publikálatlan kézirat: a Petőfi Irodalmi Múzeum Szabó Lőrinc letétében, Horányi Károly feldolgozásában File 20. 152.

Hitetlenséged óriási.

Mi szülte, örzi? Te magad!

Én csak épp kezdek belelátni,
de máris rémít, hogy akármi –
mindenképp titkok pokla vagy.

Hogy lehet így élni? nevetni?

magad elbíni?! Ami még

hátra van, az már szinte semmi

s csak az öngúny emberfeletti

fájdalmát növelni elég.

Duplán vesztesként távozott ebből a világból Szabó Lőrinc? Bár ekkor is mindkét témában felvillan az „ingyen kegyelem” reménysége, hiszen szülővárosában, Miskolcon megélhetette 1956. október 23-án a győzelem ünnepét.¹⁰¹ Aztán az aznapi, öt ünneplő irodalmi estet követően a Szabó Lőrinc költészetét bemutató jó barát a kortársi legenda szerint éppen akkor írja le a társaságukban lévő Flóra asszony segítségével az *Egy mondat a zsarnokságról* addig emlékezetükben őrzött szövegét. És erre a felforrósodott hangulatra emlékezve ír bele utóbb Illyés Gyula költőtársának a *Szózattal* összeszővődő alakuló versébe, a *Meglepetések* második, diadalmas részletébe saját kézírásával két himnikus sort, melyet aztán Szabó Lőrinc végül elfogadva belealakít a veszteséget eljajongó ciklus egészébe.¹⁰²

101 FAZEKAS Csaba, *A ciklon szélcsendjében: Emlékezések, dokumentumok Szabó Lőrinc 1956. október 23-i miskolci irodalmi estjéről, illetve Miskolc életének szerepéről az 1956-os forradalomban*, Miskolc, Bíbor, 2000.

102 MTA KIK Kézirattára Ms 2271/182–188. Szabó Lőrinc, *Meglepetések*, I–III, fogalmazvány, variáns. – 254. *Meglepetések*, 2–3. tétel, fogalmazvány-töredék Illyés Gyula kiegészítésével, 2 f. A beleírás feltehetően Illyés posztumusz publikált naplója szerinti találkozásukkor, dec. 11-én, kedden keletkezett: „Lőrinc

Szabadság, itt hordozta hős
zászlaidat az ifjúság!
S a sírt, melyből nép lép ki, már
ámúlva nézte a világ.

Tíz nap szabadság? Tizenegy!
Csók, szívre, minden pillanat!
És nem volt többé székelyen az,
hogy a magyar nép fia vagy.

Végül a ciklus zárásába, a reménytelenség mélypontjának megidézése ellenében intertextuálisan intarzaszerűen beilleszti a magyar költészetnek a pusztulás ellen felszólaló kapaszkodóit:

Már nem tudom. De teltek a
napok s az évhosszú hetek:

hallottuk, Ausztriába hogy
húzták a deportált Dunát
s gyárakban ma is puskatűz
ajánlotta a hacacát...

De csak szájon csókol a perc
s jó remény némítja a jajt:
Nem! Rabok tovább nem leszünk!
És: Isten áldd meg a magyart!

A *Káprázat* ciklus utolsó szonettje pedig a címmel ellenkezően (*Kétségbeesés*) a szerelmi hűség apoteózisával koronázza meg a költője által a *Vita nuova*-ra visszhangzónak tervezett verssorozatot: „Tarts meg hűséged gyönyörű hitében!”¹⁰³

A véletlenül utolsónak maradt elkészült vers az 1947-es zárásra visszaválaszoló *Holdfogyatkozás*. Epizód vagy zárás? A vers keletkezése az előbbi helyzetbe utalja. *Helyzetek és pillanatok* cím alatt illeszt *Utójátékként* az 1947-es *Tücsökgzene* után egy ciklust. Ezért a korábbi zárást *Közjáték* elnevezéssel, *Az elképzelt halál* alcímmel jelöli, így a strófáknak nem záró sorozataként, hanem beosztott részeként tartja meg. Vélhetjük: az 1957-ben készült újabb verseket osztja a kötet végére, mint gyors megjelenési lehetőségbe, melyeket majd utóbb akart elrendezni a kötet egészében. Özvegye magyarázata szerint a *Tücsökgzene* torzó lehetett csak, hiszen nem olyan világban éltünk 1957-ben,

verse, a *Meglepetések*. Írjuk át együtt? Hízogó volna rám (annyival külön technikusként tartom), de épp ezért: elsőgyellem magam s nem.” ILLYÉS Gyula: *Naplójegyzetek 1956–1957: Atlantisz sorsára jutotunk*, szerk. ILLYÉS Mária, HORVÁTH István, Bp., Magyar Művészeti Akadémia–Magyar Szemle, 2016, 125.

103 KABDEBÓ, *Titkok egy élet/mű-ben*, i. m., 84.

hogyan saját teljes élet-ideológiai-politikai és spirituális koncepcióját beleírhatta volna a költő. „Mint egy kerítésnek, csak a tartóoszlopait verte le, és utóbb akarta megtölteni újabb kiegészítő versekkel.” Torzó tehát a második *Tücsökzene*, zárásába bele rejtve egy szenvedő ember fájdalmas „sebesültségeit”, az élet során kísértő-szenvedtető, nagy ritkán kis diadalmakat felmutató pillanatait felvillantó jeleneteket. Pontosan fogalmaz. A *Holdfogyatkozás* beleillik ezek közé is. Mint egy éppen az adott pillanatra reagáló remekművű rézkarc.¹⁰⁴ Somlyó György ma is érvényes korabeli jellemzésével szólva:

[E]lsősorban a rajz mestere ő. S mikor valamely természeti jelenséget idéz fel, az egyszerű párrímes jambusok vonalas rajzával, szinte eszköztelenül, különösen utolsó korszakának [...] egyes darabjaiban, akkor egyenesen utólrétegetlen, világirodalmi mértékkel mérve páratlan. [...] Itt a valóság a maga legbenső természetében válik önmaga képévé, a tudományos megismerésnek és művészi beleérzésnek, a mértani ábrának és a költői ábrázolásnak oly bonthatatlan ötvözetével, ami – hogy a legmagasabb mértéktől se riadjunk vissza – engem mindig egyenesen Leonardo anatómiai és hidrológiai vázlatainak egyedülálló varázsára emlékeztet. [...] Ez a hibátlan szabályok szerint »kötött« vers kötetlenebbnek érődik a legszabadabb „szabadversnél”. [...] éppígy elemezhetnénk a *Tücsökzene* bűvöletes záró képének, a *Holdfogyatkozásnak* „nagy némajátékát”.

De a rajzolat visszakapcsolódik *Az elképzelt halál* motívumaihoz is. Az ott megfogalmazódott spirituális hangoltságú létkérdés tovább gondolása. Üzenet értékű, amely nemcsak egyetlen ember életútjának, valamint a benne foglalt pillanatnak a megrögzítése, hanem (miként *A földvári mólón* esetében, az 1947-es *Tücsökzene* után) a létezés metafizikájának megérzésként: a kézirat geometriai fogalmazásától („Mozdulatlanul rohan minden út”) a poétikailag tökéletesített, a filozófiába belefutó összegezésig: „Bár meg se moccan, rohan minden út.” Ez az egész sorra ráfeszülő, enjambement-nal szét nem szakított mondat teszi ezt a verset az „ingyen kegyelem” részévé. Azzá a poétikai találattá, amely éppen a „helyzetek és pillanatok” materialisztikus rajzait képes elhelyezni egy időtlen világ részeként a személyes létezésben, ugyanakkor beleemeli a tőle függetlenedő világegészbe. A költő-személy lát egy pillanattal jelentkező földi-életrajzi epizódot, amely poétikai „üzenetté” válik, általa a világ teljessége (túl a mozgáson-változáson!) néz rá erre a személyre, amint az beledöbben a létezés teljességének őt is néző egész-ségébe.

Személyes sorsában mintha éppen a Jeszenyin- és Majakovszkij-síratóiban átélt önpusztító megsemmisüléssel kellene szembenéznie.¹⁰⁵ Ezt követi szörnyű lefolyású halála, a búcsúzás napja, amint a még tíz perc életért könyörgő beteg odafordul az orvoshoz – miközben a *Bajram ünnepén* haláltörténetét olvastatja fel önmaga hősi pusztulására való fölkeszítéseként.¹⁰⁶ Avagy megadatott neki a Jeszenyin-versek másik lehetősége

104 SOMLYÓ György, *Szabó Lőrinc összegyűjtött versei* = S. Gy., *A költészet évadai*, Bp., Magvető, 1963, 324–326.

105 SZABÓ Lőrinc, *Hiúságból tetted, Majakovszkij?*, Pesti Napló, 81(1930), ápr. 23., 22 = Sz. L., *Emlékezések...*, i. m., 313–314.

106 G. SZABÓ Lőrinc, *Az utolsó háromszázöt perc...: A fiú gondolatai az apa mellett*, Bp., 1993; *Szabó Lőrinc környezetének naplói*, i. m.: GÁBORJÁNI Klára, *Édesapámmal, Szabó Lőrincel*, 201–212; G. SZABÓ Lőrinc, *Az utolsó háromszázöt perc (Három részlet)*, 213–234.

is, az oly igen tudott-vágyott-elérni vélt „ingyen kegyelem”? A Szent Pál-i értelemben? A mi feladatunk és tudásunk a poézis felé fordítja tekintetünket! A költőt figyelem, aki poétikailag – bár a megjelenhetés kényszere okán – spiritualizálja a materiális bomlás és rombolás képeit, viszonyleírásait: „Tipró tanktömeg”-ből a metafizikus „Om-lás, rémület” lesz, a szerelem sokszoros elárultatásából fakadó *Kétségbeesést* pedig egy nosztalgikus visszavágyódó szöveggel vezeti elégikus távlati ábrándba. Rátalálva a világirodalmi poétikai megoldásra, személyes találatát, a spirituális modellt és a műfordítás-klasszicizmust belevezetve az elégiai hangra rátaláló *tragic joy* hangoltságába. Miként azt Yeats *The Gyres* című verse¹⁰⁷ fogalmazta meg talán a legpontosabban a világirodalomban:

Hector is dead and there's a light in Troy;
We that look on but laugh in tragic joy.

Szabó Lőrinc pályaképe a költészet keresztútján áll. Nemcsak a magyar irodalomban, de a 20. század világlírájában is, T. S. Eliot vagy Gottfried Benn csillagállása közelében. Költői teljesítményét leírhatjuk úgy is, mint olyan konok és következetes alkotóét, aki állandó igazságra törekvésével az egy Igazság létezését kérdőjelezi meg; költői alkatát bemutatathatjuk mint célratörő egyéniséget, aki pályája beteljesítésével éppen a célját veszíti el; életútját követve a hit szolgálatában állt kálvinista papi-tanítói nemzedékek (a gáborjáni Szabók) utódát és a debreceni református kollégium neveltjét mutathatjuk fel benne, akiben megbicsaklik a hit is: Istenhez vágyódását az érzékelhető tényekhez való rideg kötődése minduntalan visszametszi. Ugyanakkor az életművet leírhatjuk úgy is, mint olyan reménytelen alkotóét, aki az egy Igazság széthullásának tudatosodásakor az Egy igazságának védelmét vállalja magára, vívva a személyiség szabadságharcát. Költői alkatát pedig úgy, mint aki történelmi-szociológiai célját elveszítve költői pályáját teljesíti be, életútját viszont a hitetlenség mélypontján láthatjuk feltűnni, amint költészetében sajátos üdvtant is izzít. Nem megoldásokat ad, de elszánt eltévedést és hiánytól szenvedő keresést. Sokat említett formai erőssége: ennek a sokféle másságnak az összefogása a kompozícióban. Sokat magyarázott merész szabálytalanságai: a hitetlenség szabályosságán ütött sebek; az üdvözülésért kiáltó szenvedés jajdulásai. Műveinek poétikailag jellemezhető műfaji sajátossága: a *csalimese*, amelyben benne él az üdvtörténet is. A magam értelmezéseiben a kétféle olvasatnak az egyszerre való érvényességét keresem, a széttartó poétikák egybeolvasását gyakorlom.

Ha költői alakját imígyen látom feltűnni, reprezentálhatja-e jobban önála a 20. századot bárki is? A századot, amelyben minden törekvés éppen önmaga ellentétére váltott át; ahol a kimondott szó a megfogalmazás pillanatától mást fedez; ahol a tett állandó ellenkezésbe ért a morállal és ahol az ember végső menedéke, a magány is újabb kiszolgáltatottság terepévé lényegül át: „Magányod barlangját kard kutatja át”.¹⁰⁸ Versei céltudatos szellemi teremtmények, amelyek nemcsak felépítenek egy gondolatmenetet,

107 W. B. YEATS *Selected poetry*, ed., notes A. Norman JEFFARES, London, Pan Books–Macmillan, 1990, 180.

108 SZABÓ LŐRINC, *Politika*, Névtelen jegyző, 1932. júl.–aug. 17. = Sz. L., *Te meg a világ*, i. m., 62.

de egyszerre meg is bontják azt, az elemzés bennük egyben érvénytelenít is. A *Vers és valóság* című vallomásában – a világirodalomban egyedülálló módon – halála előtt maga a költő mesélte el összes versének keletkezéstörténetét. Ennek ismeretében csodálható igazán a költői mű: látható, hogyan nőtt a magánember egyénisége, élete, gondolkozása fölé. Egy érzelmi kötődés átértékelteni pályája egészét, mivel felfedeztetni önmagában azt, amiről korábban magának sem volt tudomása. A kétségbeejtő elkeseredés egyben a létezésen való elcsodálkozás alkalmává is nemesedett, s a költő megtalálta a poétikájában azt, amit emberként elveszteni vélt egy életen keresztül. A kétségbeesés egyben a kifejezés öröme érzett „hálaadást”¹⁰⁹ telepíti versei utólag megfogalmazott narratívájába. Amit a világból nem tudott megérteni, azt a versalkotás fájdalmas gyönyörében élte meg. A meg nem értett világ a megalkotott versben kap értelmet – ezáltal találja meg a magát otthonatlannak érző véges ember maradandó helyét az Univerzum teljességében.

És – hangsúlyozandó! – ez nem pályaképbeli történeti alakulás poétikai eseménye, figyelhetjük mindennek keresését már a *Te meg a világ* kötetben szereplő *Tao te king*től, a *Különbéke* kötet materialisztikus evilági történetességét ellenpontoszó buddhista mesét sűrítve feldolgozó darabjaiig és a Dsuang Dszi-történetekig, a *Tücsökzenét* megelőző, de később lezárt, bibliai és Mohamed-történeteket magában foglaló *Hálaadás*ig, végül az ezt követő összefoglalásig, *Az Árny keze* című *Tücsökzene* darabjáig, amelyben poétikai gyakorlatként vállalja a teremtésben való részvétel, az eleve elrendeltséget megcélzó „kockajáték” és a „pontosan és szépen” működő kész mű visszakeresését a kezdetektől meglévő elgondoltságáig. És ha így értelmezem a Szabó Lőrinc-i poétikát, akkor a *Holdfogyatkozás*-beli léthelyzetet megelőlegező világmodellnek értelmezhetem *Az elképzelt halál* intarziáját:

De, hogy a
Mindenség is csak egy Költő Agya,
úgy látszik, igaz.

Kérdés: miként jelenik meg a „csak” ebben a szentenciában. A Mindenséget lefokozó értelmezéssel, avagy a poézis értelmét felmagasztaló értékeléssel. Hadd válaszoljak erre a kérdésre a költő alkotásáról tett magyarázatával:

109 SZABÓ Lőrinc, *Hálaadás*, Válasz, 8(1948), 9 (szept), 655–657. Keletkezése és végső szövegének publikálása egyben bekeretezi a *Tücsökzene* alkotófolyamatát, és szerkezeti konstrukciójában a szintén ez időben olvasott, majd fordított *The Hollow Men* c. Eliot-verset követi. Keletkezését 1945-ös *Naplójában Pillanat, Séta, Mikor minden* címekkel követhetjük, vö. SZABÓ Lőrinc, *Vallomások*, i. m., 404: „séta vagy efféle”; 417: „Vers: Mikor minden. Sok forma után ma kész”; 421: „Verseket vettem elő, majdnem kész dolgaimat, újakat, és sikerült megcsinálnom őket. Úgy örültem! Ha megy, gyorsan megy az efféle munka, a legfontosabb, hogy az ember tudjon természetesen beszélni: szíve a száján legyen. Három vers: *Mikor minden, Te is?* és *Mégis isteni?*”; 423: „a *Mikor minden* versben: a *Twelve Against the Gods* könyvből szedtem őket, már régen”. Egy angol értelmezésű Mohammed-életrajz ihletésében írt életösszegező vers: William Bolitho (1890–1930), *Twelve Against the Gods: The Story of Adventure*. Első kiadása: 1929. Az általam idézett kiadás: Penguin Books, 1939. IV. fejezet, *Mahomet*, 99–124; magyar fordítását készítette SZELE Bálint = KABDEBÓ Lóránt, „*Ritkúl és derül az éjszaka*” (*Harc az elégiáért*), Debrecen, Csokonai, 2006, 206–225, *Függelék*, <http://mek.niif.hu/05600/05654/05654.htm> (2017. 01. 01).

Nem is sejtik a kritikusaim (eddig), mennyi minden metrikai érdekesség rejlik ezekben a versekben! S tán még inkább a kompozíció tekintetében mennyi az eredeti rögtönzés, amelyet nem is tudom, hogyan, készen kihúztam a fejem valamelyik zsebéből. Zenei ismétlődések, szavakkal, sorkezetekkel, teljes sorújrázásokkal, a dramatizálás különféle fajtáival szépen emelték a kívánt változatosság fokát, s velük egy időben a kifejezés különleges tömörsége valami olyan stílust, nyelvhasználatot teremtett, amilyenre én addig talán sohasem voltam képes.¹¹⁰ [...]

Az a szokásom nagyon régóta, hogy akármilyen későn fekszem le, még olvasok az ágyban. Most nem olvastam! Hallgattam a tárt ablakon becirpelő kis bogárcigányokat és azokat, amelyek a fejemben adtak maguknak találkozt, és csaknem egész éjszakán keresztül ebben a hangulatban ringatóztam.¹¹¹

Mintha a bibliai Teremtés bemutatását visszhangzaná, és mondaná utána: *ut videt quod esse bonum*. És hasonlóképpen érzékeli egybe a személyes tájékozódást és a spirituális kapcsolatkeresést a létezésben elhelyeztettség képletes poétikai modelljeként: „Ima a gyönyör, a gyönyör ima.”¹¹²

És ide idézhetem talán legismertebb versét, a már említett 1931-es *Semmiért Egészen* címűt. Erről az olvasói tudat éppúgy kiosztja az önzés apoteózisa jellemzést, miként az alkotója maga is készült élete során szembefordítani vele ellentettjét. Magam felfedezni vélem az ellentétet magában a versben is. Ugyanis a verset magában foglaló *Te meg a világ* kötet éppen az egyes embert korlátozó, tárgyi mivolttá lefokozó kiszolgáltatottságát szemlézi az élő test és a környezet, a közösség és az Univerzum viszonylatában. Ebben a versben ezt az egyes embert gondolja el mint megalázó rabtartót, és az így kiszolgáltatottá tett ember szenvedtetőjének szerepében figyeli meg az egyes ember átélt kiszolgáltatottságát. Egyszerre jelenik meg mindkét szereplőben: szenvedtet és maga is részese a szenvedésnek. „Magamban”. Egyszerre okozza és szenved a megalázottak és megszorítottak szenvedését. A műalkotásba transzponálja egyszerre a bűnt és a bűnhődést. Ezért válik hitelesen kimondottá a feloldozás a vers végén. Nem egyszerűen valamilyen alkotói poént szerkeszt oda, hanem a létezésben való lét megoldottságának vágyakozását sugározza. Ezáltal az alkotás egésze igényli a szenvedés törlését, vonzza a megváltottság reményét:

és én majd elvégzem magamban,
hogy zsarnokságom megbocsásd.

Maga a költő az *Évek* című versben¹¹³ ekképpen helyezi el a múlt leírása mellé, azzal össze szöve a jövőt, ezzel téve vizsgálatá tárgyává a jelen auráját:

110 SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság*, i. m., 183.

111 Uo., 182.

112 SZABÓ Lőrinc, *Hálaadás*, i. m.

113 SZABÓ Lőrinc, *Évek*, Pesti Napló, 79(1928), júl. 15., 36. = Sz. L., *Te meg a világ*, i. m., 17–18. „Egyike első olyan verseimnek, melyekben majdnem tudatosan keveredik a realitás és a jelkép. Ezt az egyes képekre és az egésznek a szerkezetére mondom”. SZABÓ Lőrinc, *Vers és valóság*, i. m., 52.

– „Ki járta már be e vidéket, engem?
 Hisz én sem ismerem magam
 és e földnek sok titka van
 s határán túl is új határ dereng még.
 A holnap tája bennem már ma vendég
 s azt mondja: Várj! azt mondja, hogy:
 Nem az vagyok, ami vagyok,
 hanem amit hiszek s amit szeretnék!”

Imígyen van az alkotás a poétikában. Avagy mindenütt? Két 20. századi fizikus ekként indult ki szakmájából, és jutott el a lét sajátos értelmezéséig. Hasonlóan Szabó Lőrinc-hez, a költőhöz és az őt magyarázó irodalomtörténészhez. Mindez annak a heisenbergi hivatkozású Niels Bohr-i megfogalmazásnak a párhuzama, amivel éppen a Szabó Lőrinc-poétika is értelmezhető: „wir im Schauspiel des Lebens gleichzeitig Zuschauer und Mitspielende sind”.¹¹⁴ Ez egyrészt alkalmazható a *Te meg a világnak* a személyiség problematikáját annak tárgyasuló meghatározottságával szembeesítő látomására, ugyanakkor értelmezetheti már a *Tűcsökzene* spirituális életmeditációját, tehát a Szabó Lőrinc-i poétika mindkét modelljét. Egyszerre éli át a személyiség meghatározottságának állandó változását, mutációkban megnyilvánuló alakulását, valamint azt a spirituálisan áttekinthető Univerzumot, amely a létezés egészének egybefogó teremtettségét is rálátásában szeretné tartani. Ez pedig a Heisenberg és Einstein vitáját revelálja, egyszerre magában alakítja a mutációk változatosságát, a véletlenek szabad önkiteljesítését és „az Isten nem kockajátékos” összegező teljességét, amellyel a létezés spirituális sejtelmei a maguk összességében sejtelmeinkben jelenlévőként értelmeztetik életünket. A szabad akarat és az eleve elrendelés egymást feltételező jelenlétét. A költészetben pedig dialógusba varázsolja az *aktor* narrációból épített szövegébe a *néző* kétségbeesett vagy spirituális tájékozódását. Végül is – szerintem – ennek sajátos adagolása formálja a Szabó Lőrinc-i poétikát.

114 Werner HEISENBERG, *Physik und Philosophie*, Berlin, Ullstein, 1961, 40. Magyarul: Werner HEISENBERG, *Fizika és filozófia* = Uő, *Válogatott tanulmányok*, ford. Kis István, Bp., Gondolat, 1967, 102 („az élet harmóniájának keresése közben sohase felejtjük el: az élet színjátékában nézők és ugyanakkor szereplők is vagyunk”).